

Lymbus

Művelődéstörténeti Tár

II.

Szeged
1990

A borítón *Christoph Plantinnak* a
De libero arbitrio et meritis bonorum operum
assertio catholica (Antwerpen, 1575)
című kiadványán használt nyomdászjelvénye
látható

Lymbus
Művelődéstörténeti Tár II.

Lymbus
Művelődéstörténeti Tár
II.

Szerkeszti
MONOK ISTVÁN PETNEKI ÁRON

ISSN 0865-0632

Lymbus
Művelődéstörténeti Tár
II.

Szeged
1990

Készült
a József Attila Tudományegyetem
Központi Könyvtárában

Lektorok

Keveházi Katalin
Ötvös Péter

Megjelent
a SCRIPTUM KFT támogatásával
a KULTURÁLIS ÉS TÖRTÉNELMI EMLÉKEINK FELTÁRÁSA,
NYILVÁNTARTÁSA ÉS KIADÁSA KUTATÁSI PROGRAM
keretében

TARTALOMJEGYZÉK

Inhaltsverzeichnis

SCHEIBER SÁNDOR: Héber és jiddis kútforrások és adatok Magyarország történetéhez (Hebräische und jiddische Quellen und Daten zu der Geschichte Ungarns)	7
KUMOROVITZ L. Bernát: I. Lajos király (1365. évi) lovaggá avató és pallosjogot adományozó oklevele (Die Urkunde von dem König Lajos I. über die Schwertleite und Gerichtsbarkeit (jus gladii) aus dem Jahre 1365)	19
ROSDY PÁL: A magyar domonkos rendtartomány levéltárának elenchusa (Das Register (elenchus) des Archivs der ungarischen Dominikanerprovinz)	23
DANKANITS ÁDÁM: Laskai Cs. Péter könyvei (Die Bücher von Péter Cs. Laskai)	33
BALÁZS MIHÁLY—MONOK ISTVÁN—VARGA ANDRÁS; TAR IBOLYA (ford.): Baranyai Decsi Jánosnak a török elleni háborúra buzdító beszéde 1598- ból (Ermunterungsrede von János Decsi Baranyai zum Kriege gegen die Türken aus dem Jahre 1598)	37
ÖTVÖS PÉTER: Árva Wesselényi Anna levele István fiához 1636-ból (Der Brief von Anna Wesselényi an ihren Sohn István aus dem Jahre 1636)	101
JANKOVICH JÓZSEF: Archaikus betegségelhárító imádságok (Archaische Gebete gegen die Krankheiten)	105
MONOK István—PÉTER Katalin: Felmérés a hithűségről 1638-ban (Visitation der Glaubenstreue aus dem Jahre 1638)	111
KOPPÁNY TIBOR: 17. századi építési megállapodások a Batthyány levéltárból (Bauvereinbarungen und Verträge aus dem 17. Jahrhundert in dem Batthyany- Familienarchiv)	143
HERNER János: Kazinczy András naplója (Das Diarium von András Kazinczy)	161

NÉMETHY Sándor: Két levél a Thury Etele másolatgyűjteményéből (Zwei Briefe aus dem Nachlass von Etele Thury (Das Antwortschreiben von dem vertriebenen Stuhlrichter des Komitats Szabolcs János Fekete an János Kopis Kállay, Theologen in Basel — Memoriale von dem Theologen János Kopis Kállai an den Konsul zu Zürich über die Zustände in Ungarn und Siebenbürgen))	173
WELLMANN Imre: Bél Mátyás Magyarország közgazdaságáról (Matthias Bel über die Wirtschaft Ungarns)	185
MÓRÓ Mária Anna: Nagy Sándor oroszországi levele (Der Brief von Sándor Nagy aus Russland)	199
Könyvismertetés, bírálat (Buchbesprechung, Rezension)	205
Mutató (Register)	209

Amikor Berlász Jenő Istvánffy Miklós könyvei után kutatva felfedezte és ismertette azt a kézirat-kolligátumot,¹ amely több más kiadatlan magyar történeti munka mellett² megőrizte számunkra Baranyai Decsi János eddig ismeretlen beszédét is, elkerülte figyelmét e szövegek historiográfiai fontossága. Idézett összefoglalónkban részben e hiányt igyekeztünk pótolni. Baranyai Decsi orációja megírásának közelebbi idejét 1598. első negyedévében határoztuk meg.

Mivel szöveglözlésünk kétnyelvű, mentesítve érezzük magunkat a mű tartalmi jellemzésétől, s így néhány szóban csupán utalunk Baranyai Decsi beszédének historiográfiai összefüggésére.

Kathona Géának a XVI. századi tolnai iskoláról írott monográfiájában³ összefoglalta azokat az ismereteket, amelyek a wittenbergi történetiszemlélet keretében Magyarországon készült, a török uralom természetét, vallási toleranciáját, intoleranciáját ismertető munkákra vonatkoznak. A Tolnán is tanult⁴ Baranyai Decsi beszéde tehát egyik oldalról ezek sorába illeszthető, megjegyezve azonban, hogy optimizmusa már nem a török esetleges megtéríthetőségét illeti (mint, ahogyan ez a gondolat ismét csak wittenbergi hatásra felbukkan az említett munkákban), hanem legyőzhetőségét. E győzelemnek persze több feltétele van. Az egyik legfontosabb, amely gondolattal a marosvásárhelyi tanár Frangepán

¹ Archiv Jugoslavenske Akademije Znanosti i Umjetnosti. II. C. 81.; BERLÁSZ Jenő: Újabb információk Istvánffy Miklós könyvtáráról. = OSZK Évkönyv 1972. Bp., 1974. 218-228.

² A kolligátum részletes tartalmi ismertetését lásd: BALÁZS Mihály—MONOK István: Történetírók Báthory Zsigmond udvarában. = Magyar reneszánsz udvari kultúra. Szerk. R. Várkonyi Ágnes. Bp., 1987. 249-262.

³ KATHONA Géza: Fejezetek a török hódoltsági reformáció történetéből. Bp., 1974 /Humanizmus és Reformáció. 4./

⁴ KATHONA i.m. 77-79.

Ferencnek a Birodalmi Gyűlésen adott tanácsához nyúl vissza,⁵ tudniillik, hogy a török kiűzéséig a keresztények ne bonyolódjanak vallási vitákba.

Több ponton kapcsolódik Baranyai Decsi az európai szerzők török-ellenes munkáihoz. Carl Göllner bibliográfiája⁶ bőséges választékot tár elénk ilyen szempontból. Külön említünk azonban egy 1596-ban megjelent beszédgyűjteményt, amely nem eléggé forgatott (legalábbis hivatkozott) a korszak kutatói által:

Selectissimarum orationum et consultationum de bello Turcico variorum et diversorum auctorum volumina quatuor. (Ed. Nicolaus Reusner.) Lipsiae, ex officina Abrahami Lambergi, impensis Henningi Grosii, 1596. in 4.

Tartalma: PIUS II. papa: De Constantinopolitana clade, ... oratio, in conventu Imperii Francofordiae. Vol. I. pp. 1-23. — CAMPANUS, Johannes Antonius: In conventu Ratisponensi, ad exhortandos principes, Germanorum contra Turcos... oratio. Vol. I. pp. 23-49. — MAXIMILIANUS I. imp.: De bello Turcico... oratio, Augustae Vindelicorum, anno 1518. (Praef. Georgius Sabinus.) Vol. I. pp. 49-64. — CIOLEK, Erasmus Vitellius: Ad Maximilianum I. Caesarem oratio in comitiis Augustae habita, 1518. Vol. I. pp. 65-74. — BALBI, Girolamo: Oratio habita in imperiali conventu Wormatiensi, 1521. Vol. I. pp. 74-86. — BARTHOLINUS, Richardus: Ad Maximilianum I. Caesarem... de expeditione contra Turcas suscipienda oratio. Vol. I. pp. 86-107. — PÉRAULT, Raymond: Ad... senatores Romani imperii Nurenbergae commorantes epistola, ... ne quid temporis amitteretur in deliberanda contra Turcos expeditione. Ad Helvetios epistola. Vol. I. pp. 108-124. — PIMPINELLA, Vincentio: Ad Ferdinandum regem Hungariae... oratio, Augustae Vindelicorum in publicis comitiis habita, 1530. Vol. I. pp. 124-141. — CAMPEGIUS, Laurentius: Oratio... ad ordines imperii, Augustae Vindelicorum anno 1530 habita. Ad orationem... responsio. Vol. I. pp. 141-155. — DIETRICHSTEIN, Siegmund von: [Oratio in comitiis imperii Augustae Vindelicorum anno 1530 habita.] Vol. I. pp. 156-159. — AGRICOLA, Georg: De bello adversus Turcas ad Ferdinandum Ungariae... regem... oratio. Vol. I. pp. 160-187. — FRANGEPÁN Ferenc: Ad Caesarem, electores ac principes Germaniae oratio in

⁵ Oratio Francisci comitis de Frangepanibus... Ratisbonae, 1541 (RMK III. 337.)

⁶ GÖLLNER, Carl: Turcica. Beschreibende Bibliographie der Türkendrucke des 16. Jahrhunderts. 1-2. Baden-Baden, /Bibliotheca Bibliographica Aureliana IV./

comitiis Ratisbonensibus anni 1541. Vol. I. pp. 190-196. — GEORGIEVICS, Bartholomaeus: Exhortatio contra Turcas, ad Maximilianum II. Bohemiae regem. Deploratio cladis Christianorum. Vol. I. pp. 200-208. — REUSNER, Nicolaus: Germania ad Maximilianum II. Vol. I. pp. 208-224. — KUTASY János — JOÓ János: Ad status et ordines sacri Romani imperii [oratio habita Ratisponae]...anno 1594. Vol. I. pp. 224-230. — ESTIENNE, Henri: Ad Augustiss. Caesarem Rodolphum II....de expeditione in Turcas...oratio [in comitiis Ratisponensibus anno 1594.] Vol. I. pp. 230-265. — TYPOTIUS, Jacobus: Orationes III....ut Christiani a se mutuo in Turcarum tyrannum arma convertant. (Cum aliis eiusdem orationibus.) Vol. I. pp. 265-311., Vol. III. pp. 152-200. — Imp. Rudolphi II. ad Sacri Rom. Imperii status et ordines exhortatio incerti auctoris. Vol. I. pp. 312-325. — DRESSER, Matthaeus: Explicatio pia et historica dicti, seu vaticinii cuiusdam Lactantii, de delendo nomine Roman. Vol. I. pp. 325-345. — TORQUATUS, Antonius: Regni Turcici catastrophe...de regnorum Europae mutationibus. Vol. I. pp. 346-348. — BONINCONTRIUS, Laurentius: Vaticinium de Turcis. Vaticinium infidelium lingua Turcica. Vol. I. pp. 348-354. — AURELIUS, Cornelius: Diadema imperatorium, sive de coronatione Maximiliani I. imperatoris...oratio. Vol. I. pp. 355-369. — PIUS II. papa. Oratio pro passagio contra Turcas militantium impetrando. (Cum aliis eiusdem orationibus.) Vol. II. pp. 1-59., Vol. III. pp. 89-96, 92-96 bis. — PLATINA, Bartholomaeus: Ad Paulum II. Pont. Max....oratio de pace Italiae confirmanda, et bello Turcis indicendo. Vol. II. pp. 59-69. — JUSTINIANUS, Bernardus: Oratio pro republica Veneta contra Turcas socia auxilia offerente, Vol. II. pp. 69-83. — CALLIMACHUS Experiens: De bello Turcis inferendo oratio. Vol. II. pp. 84-138. — FLORES, Petrus: Oratio...de summo pontifice eligendo Julii II. pontificis maximi successore. Vol. II. pp. 138-151. — LEO X. papa: Cum coetu cardinalium...consultatio, pro expeditione contra Turcas suscipienda, 1517. Vol. II. pp. 152-165. — CUSPINIANUS, Johannes: De capta Constaninopoli, et bello adversus Turcas suscipiendo...commonefactio. Vol. II. pp. 172-182. — DAMIANUS, Ianus: Ad Leonem X. Pontif. Max. de expeditione in Turcas, elegia. Vol. II. pp. 183-189. — BESSARION, cardinalis: Orationes Turcicae quatuor. Vol. II. pp. 198-239. — SADOLETO, Jacopo: De regno Hungariae a Turcis oppresso et capto...homilia. Vol. II. pp. 240-257. — VIVES, Johannes Ludovicus: De conditione

vitae Christianorum sub Turca. Vol. II. 257-271. — BAPTISTA Mantuanus: Obiurgatio, cum exhortatione ad capienda arma contra infideles. Vol. II. pp. 272-298. — FABRICIUS, Georgius, Chemnicensis: Odae aliquot antiturcicae. Vol. II. pp. 304-311. — CASTRIOTA, Georgius: Ad Paulum II. Pont. Max. . . pro expeditione Turcica, oratio. (Cum aliis eiusdem orationibus.) Vol. II. pp. 314-318., Vol. III. Pars 2. ff. [a1-b3r.] — BARTHOLOMAEUS Epiroticus: Ad Scodrenses a Turcis obsessos oratio. Vol. II. pp. 318-326. — FABRI, Johannes, episcopus Viennensis: Ad Ferdinandum regem. . . pro spe victoriae adversus Turcas sermo. Vol. II. pp. 326-338. — REUSNER, Elias: Contra furores Turcicos oratio paramythétiké. Vol. II. pp. 342-359. — PHILELPHUS, Franciscus: Ad Carolum Francorum regem pro bello adversus Turcas suscipiendo, exhortatio. Ad Vladislaum Hungariae regem epistola. Vol. III. pp. 1-24, 97-103. — BIAZETH II., imp. Turc.: Ad Ludovicum XII. Francorum regem. . . epistola. — PHILELPHUS, Franciscus: Ad hanc epistolam peroratio. Vol. III. pp. 28-32. — SADOLETO, Jacopo: De bello suscipiendo contra Turcas. . . oratio. Vol. III. pp. 33-89. — BRUNFELS, Otto: Pro Rhodiorum et aliorum a Turcis oppressorum defensione oratio. Vol. III. pp. 103-113. — CAMERARIUS, Joachim: De bello Turcico oratio senatoria. Vol. III. pp. 113-136. — LEUNCLAVIUS, Johannes: De praesenti rerum Turcicarum statu. Vol. III. pp. 136-152. — PAWLOWSKI, Stanislaw—BERKA, Václav: Ad Sigismundum III. regem Poloniae et Sueciae oratio in comitiis generalibus Cracoviae, 1595. Vol. III. pp. 1-15 bis. — KOSITZ, Johannes a — BENCKENDORFF, Johannes a [et alii]: De bello sociali Turcico brevis commonitio ad Sigismundum III. regem Poloniae. Vol. III. pp. 16-21 bis. — NAPRÁGYI Demeter—SZOKOLY Miklós—KELLEMESY Mihály: Hungariae periclitantis legatorum. . . ad Sigismundum III. Poloniae. . . regem. . . oratio. 1595. — SZOKOLY Miklós: Epigramma. Vol. III. pp. 24-38 bis. — VOLANUS, Andreas: Ad equites regni Poloniae. . . in comitiis Cracoviae, 6. Febr. 1595. . . oratio. Vol. III. pp. 39-50 bis. — BULOVIUS, Laevinus: Ad Sigismundum III. regem Poloniae et Sueciae oratio. Vol. III. pp. 50-78 bis. — ZAMOYSKI, Jan: De transitu Tartarorum per Pocutiam anni 1594. epistola. Vol. III. pp. 79-88 bis. — CAMPANUS, Johannes Antonius: De bello sociali Turcico ad Ferdinandum regem Aragonum oratio. Vol. III. pp. 96-105 bis. — HUNYADI János: Ad milites suos oratio. Ex Anton. Bonfin. Rerum.

Ungar. Dec. 3. lib. 5. Vol. III. pp. 106-109 bis. — CAESARINUS, Julianus: Ad Vladislaum regem Hungariae 1443...oratio. Ex Anton. Bonfinii Hist. Hungar. Decad. 3. lib. 5. Ad proceres Regni Hungariae...ante cladem Varrensem...oratio. Ex Bonfin. lib. 5. dec. 5. Vol. III. pp. 110-117 bis. — [Orationes] de bello Turcico...ad Sigismundum III. regem Poloniae. Vol. III. Pars altera. TRIVISANUS, Gabriel: Ad Georgium Castriotum Scanderbegum, principem Epirotarum oratio. Vol. III. Pars 2. ff. [b3v-g1]. — ANGELUS, Paulus: Pro bello adversus Mahumetem suscipiendo ad Georgium Castriotum Scanderbegum, principem Epirotarum oratio. Vol. III. Pars 2. ff [g2-g4]. — FOGLIETTA, Uberto: De caussis magnitudinis Turcarum imperii. Vol. IV. pp. 1-17. — ESTIENNE, Henri: Oratio...adversus lucubrationem Uberti Folietae Genuensis: qua magnitudo imperii...Turcici...extollitur. Vol. IV. pp. 24-80. — NANNIUS, Petrus: In eos qui negant bellum Turcae inferendum,...disputatio. Vol. IV. pp. 80-102. — JOVIUS, Paulus: Ordo ac disciplina Turcicae militiae. Vol. IV. pp. 115-127. — LAUTERBACH, Johann: De bello contra Turcas suscipiendo commentatio. Vol. IV. pp. 127-162. — DRESSER, Matthaeus: De bello Turcico oratio. 1593. Vol. IV. pp. 163-196. — WARSZEWICKI, Krzysztof: Oratio Turcica I-II. Paradoxa duo antiturcica. Vol. IV. pp. 197-251. — CORRADUTIUS, Rudolphus: Commentatio ad Mahumetis bassae epistolam, quibus de causis hoc tempore nulla conditione pax cum Turca ineunda sit. Vol. IV. pp. 251-260. — MAHOMET passa, filius Sinanis passae: Ad Ferdinandum comitem Hardeccium epistola, post occupatum Iaurinum missa. Vol. IV. pp. 260-263. — BARWICIUS, Johannes: Rationes aliquot...cur tractatio pacificatoria inter S. Caes. Maiest...et Turcarum imperatorem...iniri...non posse videatur. Vol. IV. pp. 264-269. — PEIFER, David: Elegia ad Germaniam. Vol. IV. pp. 270-278. — WOLF, Hieronymus: In stuporem Germaniae elegia. De Christianae classis victoria, anno 1571. nonis octobris, epiniciu. Ex epilogo Byzantinae historiae. Vol. IV. pp. 282-284., ff. V3v-Yv. — ZSÁMBOKI János: Leges aliquot imperatoriae. Vol. IV. pp. [6-8] bis. — TARNOWSKI, Jan: De bello...disputatio. Vol. IV. pp. 1-18 bis. — BOUSBECQ, Auger Ghisselin de: Ad Suleimanum Turcarum tyrannum exclamatio sive de re militari contra Turcam instituenda consilium. Vol. IV. pp. 18-53 bis. — FRANCKEN, Christian: Dolium Diogenis, strepitu suo collaborans dynastis Christianis, bellum in Turcas parantibus. Vol. IV. pp. 53-66. bis. — SCHWENDI, Lazarus

von: Quomodo Turcis sit resistendum, consilium. Vol. IV. pp. 66-84 bis. — BRUSSIUS, Gulielmus: De bello adversus Turcos gerendo. Vol. IV. pp. 84-115 bis. — PETANTIUS, Felix: Ad Vladislaum Hungariae et Boemiae regem libellus de itineribus aggrediendi Turcum. Vol. IV. pp. 116-126 bis. — MURET, Marc Antoine: Oratio...habita in reditu...M. Antonii Columnae post Turcas navali praelio victos, 1571. Vol. IV. pp. 126-136 bis. — RASARIUS, Johannes Baptista: De victoria Christianorum ad Echinadas oratio, 1571. Vol. IV. pp. 137-157 bis. (OSzK: Ant. 4008(1) Ant. 4009 Ant. 4302 4302 Ant. 4685)

A fő forrás (melyet Istvánffy is rögtön észrevesz, s amely a fenti gyűjteménynek is része): Augerius Gislenius Busbequius: *Exclamatio sive de re militari contra Turcam instituenda consilium*. Antverpiae, 1595. Közismert, hogy Zrínyi Miklós *Áfiumja* is részben e mű gondolatait viszzhangozza. Nem kizárható, hogy a hazai források sorába felvehető a most közölt Baranyai Decsi munka is.⁷

⁷ Az *Áfium* forrásainak, az erre vonatkozó irodalomnak összefoglalását lásd Zrínyi Miklós prózai művei. Négyesi László hagyatékából KOVÁCS Sándor Iván vezetésével sajtó alá rend.... BÁNKI Judit, HAUSNER Gábor, KAZINCZY Andrea.... Bp., 1985. /Zrínyi-könyvtár I./ 407-409.

**Baranyai Decsi János figyelmeztető szózata
Zsigmondhoz, Erdély, Moldva és Havasalföld Isten kegyelméből való
urához és Felséges Fejedelméhez,
a Szent Római Birodalom hercegéhez, az Aranygyapjú lovagjához, a
Magyar Királyság részeinek urához és a székelyek zászlósurához
1598-ban
a török elleni bátor és állhatatos küzdelem szükségességéről**

**Oratio Ioannis Decii Baronii ad
SERENISSIMUM PRINCIPEM
ac Dominum Dominum Sigismundum Dei Gratia Transilvaniae,
Moldaviae ac Transalpinae Walachiae, Sacrique Romani Imperii
Princepem. Equitem Aurei velleris, partium Regni Hungariae Dominum ac
Siculorum Comitem⁸
1598
De bello aduersus Turcam fortiter et constanter persequendo.**

⁸ Istvánffy megjegyzése a margón: *Ighen bolond titulus ez e keues*

XI. mondas

Ha nem irányítod a népet, hanyatlásnak indul, de ha bölcs törvények sokaságát szabad meg, fennmarad.

Augustinus

Ugyanaz az Isten fogja győzelemre vinni a küzdőt, aki a küzdelemre való bátorságot adta neki. Ne retentsen hát bennünket az ellenség sokasága, a harcosok nagysága, sem a csillogó fegyverzet. A kicsiny és fegyvertelen Dávid leterítette a nagy Góliátot, és megfutamította a filiszteusok egész táborát.

Bernardus az új katonaságról

Ha jó és kegyes ügyért harcolunk, a harc kimenetele nem lehet rossz: amiként nem lehet jónak tartani a végkimenetelt, ha nem igazságos ügyért folyt a küzdelem és nem igaz szándék volt az indítóoka.

Lívius I. decas, 9. könyv

Igazságos az a háború, amelyet ránk kényszerítenek: s Istennek tet-
sző azoknak fegyvere, akiknek fegyverükön kívül nincs más reményük.

Seneca XVI. levél

Ha gyors győzelmet akarsz aratni, sokáig készülj a háborúra, mert a hosszú felkészülésnek gyors győzelem a gyümölcse.

Cicero

Keveset érnek künn a fegyverek, ha nem áll mellettük otthon a megfontolás.

Prouerbia XI.

Quum non fuerint consilia, corruet populus, salus autem est in multitudine consiliorum.

Augustinus

Idem Deus donabit certanti victoriam, qui certandi dedit audaciam. Non ergo nos hostium multitudo, non bellium forma, non furgens terreat armatura. Goliath magnum paus et inermis Dauid prostravit, totaque Allophylorum castra fugavit.

Bernardus de noua militia(?)

Si bona causa, piusque finis fuerit pugnantis, pugnae exitus malus esse non potest: sicut nec bonus iudicabitur exitus, nisi causa non bona, et intentio non vera praecesserit.

Livius Decas I. liber 9.

Iustum est bellum, quod necessarium est: et arma sunt pia, quibus nulla nisi in armis relinquitur spes.

Seneca Epistola XVI.

Diu apparandum est bellum, ut vincas celerius: quia longa belli praeparatio celerem facit victoriam.

Cicero

Parva sunt foris arma, nisi adsit domi consilium

A próféta Dávid király ékesszóló könyörgése Zsigmondért, Erdély Isten kegyelméből való fejedelméért és más istenfélő és derék fejedelmekért

20. zsoltár

Ha sanyarú s bizonytalan a sorsod,
s midőn a súlyos csapásokat féled,
hallgassa meg könyörgő kéréseid a Mindenható
s Isten oltalmazó neve irányítson.
Küldjön biztos segédelmet a magas Olymposról
és Sion szent hegyéről támogasson téged.
Emlékezzék valamennyi ajándékodra, legyenek
kedvesek az Istennek égőáldozataid.
Minden órában bólíntson valamennyi kívánságodra,
szíved minden vágyát teljesítse.
Szabadulásodat fennen hangon fogjuk megénekelni,
boldogan zengünk éneket Istenünknek,
győzelmi jelvényeket fogunk hordozni az ő dicsőségére:
teljesítse az Úr minden kérésedet.
Mert tudom és biztosan tapasztalom most,
hogy Ő sosem hagyja el felkentjét,
az égben ül és fülét megnyitja előtte,
s Ő az, aki megvédelmezi.
Az ellenség a lovakban s a katonák sokaságában bízik,
a mi biztos reményünk Istenünkben van.
Ők az ellenség fegyverétől legyőzve hevernek,
mi pedig biztos szívvel felemelkedünk.
Segíts most, oltalmazó Isten, s a király is hallgasson meg
minket, amint aggodalmasan kiáltunk hozzá!

Eobanus Hessus

Dauid propheta, ac Rex, Sigismundo Dei gratia Transilvaniae principi,
aliisque piis ac salutaribus principibus bene praecatur.

Psal. XX.⁹

Quando erit in dubiis tibi sors contraria rebus
Et metuet casus anxia vita graves
Audiat Omnipotens te vota praecesque ferentem
Et te magna Dei nominis umbra regat.
Mittat ab excelso tibi et auxilietur Olympo
Eque sacra certam sede Sionis opem
Cuncta animo recolat memori tua munera, et ipsi
Grata Deo dextrae sint holocausta tuae
Omnia quae cupies tibi in omnibus annuat horis,
Consiliumque animi compleat omne tui
Quam paries pleno cantabimus Ore salutem
Dicentes nostro carmina laeta Deo
Ipsius in laudem victricia signa feremus
Ipse tuas faxit pondus habere praeces
Nam me nunc certo docet experientia sensu
Quod nunquam Regem deserat ipse suum
Ipse etenim Coelo residens exaudiet illum
Tota salus ab eo, non aliunde venit
Confidunt in equis hostes ac milite multo
Haereat in solo spes rata nostra Deo
Illi etenim victi occumbent hostilibus armis,
At nos erecti pectora celsa sumus
Nunc ades auxilium praestans DEUS, audiat et rex
Cum nos sollicita voce petemus opem.

Eobanus Hessus

⁹ Eobanus Hessus: *Psalterium Davidis latino carmine redditum* című munkájának általunk ismert kiadásaitól (Lipsiae, 1548, 1567, 1590; Francofurti, 1590) ez a szöveg eltér. Feltehetően fejből idézte Baranyai Decsi.

Felséges Fejedelem,* úgy látom, csaknem ugyanaz történik most velem, ami egykor — mint mondják — Krőzusnak, a dúsgazdag lyd királynak fiával esett meg. Amikor Cyrus, a perzsák első királya elfoglalta Sardest, egy közkatona eljutott Krőzus hálósobájáig, s nem tudván, ki az, akit ott talált kirántotta kardját és le akarta szűrni a királyt. Ekkor Krőzus fia, aki ott volt mellette, s egészen idáig beszédképtelen és néma volt, úgy írják, felkiáltott, s elriasztotta a katonát atyja meggyilkolásától. Nem tudom, szabad-e a kicsit a naggyal összevetnem olyan helyzetben is, amely ugyan eltér az előbbitől, de valamilyen hasonlóság mégis van köztük; mindenesetre, bár nem ruháztak fel állami tisztséggel, s az ékeesszólás terén sincs elegendő tehetségem egy ilyen jelentős ügy méltó tárgyalására, kötelességérzetem nem engedi, hogy továbbra is néma maradjak.

Valami arra kényszerít, hogy pusztuló hazám végső veszedelmében oly hangosan s akkora erővel, ahogyan csak tudom, feleljem szavam: nem azért, hogy elijesszem a kegyetlen ellenséget (kegyetlensége ezt úgysem engedné), mely már nyakunkon tartja törét, hanem hogy a haza iránti köteles gyermeki szeretet által vezérelve komolyan figyelmeztessen a hont: legyen most óvatos; tihozzátok pedig, kik a keresztény világot kormányozzátok, mindannyiőtökhoz könyörgök, hogy addig üljetek össze tanácskozni amíg béke van, és még idejében egyesített erőkkel és közös elhatározással ügyeljete a haza üdvére.

Mert ti, akiket az isteni kegyelem az emberi faj élére állított, a ti feladatotok az, hogy minden erővel erre a keresztény név esküdt ellensége elleni háborúra készülődjete és egészséges elhatározással véghez is vigyéte. De még én is, ki alacsony sorból származom, benneteket pedig isteneknek vagy a Magasságos fiainak tekintek, alantás helyzetem miatt semmi egyebet nem tudván cselekedni legalább abban reménykedem, hogy komolyan ügyelte erre a hatalmas és igen ravasz ellenségre, és miután alaposan meghánytátok-vetettéte a dolgot, komoly elhatározással bátran és állhatatosan megvívjátok ezt az Istennek annyira tetsző és nagyon is szükséges háborút. Mert míg azt a bizonyos spártai Phormiót jogosan rótták meg, amikor szemtelenül kioktatta Hannibált a hadművészetről, mint ahogyan a disznó tette Minervával, annak a jeruzsálemi szegény embernek senki sem tudta hibájául felróni, hogy hosszú éveken keresztül — elkerülendő a

* Csaknem az egész bevezetést August Busbeck művecskájéből vette és írta át a szerző, amelynek címe: Kiáltvány avagy a törökök elleni hadi készülődés tervének kidolgozása, Antwerpen (áthúzza) Frankfurt 1595. (Istvánffy keze)

Quod olim filio Croesi Lydorum regis longe ditissimi dicitur accidisse,¹⁰ Serenissime princeps, idem propemodum video mihi hoc tempore usu venire. Captis enim a Cyro primo persarum Rege Sardibus, quum miles quidam gregarius in Cubiculum Croesi penetrasset, ignarusque quis ille esset, stricto de more gladio Regem interficere vellet: Tum filius Croesi, qui aderat, et ad idusque tempus elinguis ac mutus fuerat, soluto confestim impedimento linguae, clamorem sustulisse, militemque ab occidendo patre deteruisse scribitur. Ita haud scio, an mihi quoque in re dissimili, si fas est magnis componere parva, simile quiddam usuveniat, ut quamvis nec autoritate publica ornatus sim, nec ea eloquentia praeditus, quae ad tantam rem pro dignitate tractandam sufficeret: tamen pietas diutius me mutum esse non patiatur.¹¹

Sed in extremo ruentis patriae periculo quanta possim vocis laterumque contentione exclamare cogar, non ut crudelissimum hostem cervicibus eius mucronem intentantem deterream (:id enim truculentia eius non patitur:) sed ut eam pro filiali debitaque mea affectione serio commonefaciam, ut in tempore sibi caveat, vosque omnes, qui Christiani nominis populum gubernatis, obtester ut dum adhuc integrum est, in commune consulatis coniunctisque mature viribus atque consiliis saluti eius prospiciatis.

Vestrarum quidem est partium, quos divina gratia ad supremum generis humani fastigium evexit, bellum hoc adversus iuratos nominis Christiani hostes totes viribus moliri, salutaribusque consiliis administrare. Verumtamen vos quoque, qui ex humili loco, nos tanquam Deos filiosque Excelsi aspicimus, quum propter humilitatem fortunae nihil aliud praestare possimus, saltem optamus, ut contra tantum, tamque versutum hostem serio vigiletis, gravique iudicio deliberatis consiliis bellum hoc tam pium, tamque necessarium fortiter et constanter persequamini. Ut enim iusta reprehensione Phormio ille Lacedaemonius carere non potuit, qui Annibalem militaribus praeceptis veluti Sus Mineruam instruere non erubuit: ita Jerosolymitano illi pauperculo nemo vitio vertere potuit, qui multis

¹⁰ Emlékeztetünk arra, hogy Zrínyi Áfiuma is ezzel a példázattal kezdődik.

¹¹ A margón: *Istud exordium fere totum acceptum et transcriptum est ex opusculo Augustii Busbequii, cuius titulus est: Exclamatio siue de re militaricontra Turcam instituanda consilium excusum Antuerpiae [áthúzva a hely] Francfurti, 1595. [Istvánffy keze!]*

bekövetkeztét — szüntelenül a haza pusztulását hirdette. Jóllehet fölöttem álló dolgok nem tartoznak rám, hiszen a Te bölcsességednek kell, Felséges Fejedelem józan megfontolással mindazt felkutatnia, amire egy ilyen háború viseléséhez szükség van, talán mégsem tűnök olyan megvetésre méltónak, ha Diogenésszel együtt én is tovább görgetem a hordómat, s mivel Magyarország, ez a háromszor-négyszer megnyomorított ország nekem is szülőanyám, nem pedig mostohám, ama kertésszel együtt — ahogy a közmondás tartja — némely üdvös tanáccsal szeretnék szolgálni.

Hogy tehát ott kezdjem el mondandómat, ahonnet kiindul: Néhány évvel ezelőtt a törökök kegyetlen és gőgös zsarnoka, III. Murát, fiával, III. Mahmuddal rettentő és rendkívül veszélyes háborúba fogott az isteni törvény és szerződés ellenére egész Magyarország, Németország, sőt, a keresztény világ ellen. Ezzel — a féktelen Szinán basa indíttatására — megszegették azt a legszentebb szerződést, melyet immár mintegy 27 esztendeje jóhiszeműen betartottunk velük szemben. Az első hadjárat alkalmával Palotát és Veszprémet, a második alkalmával Győrt foglalták el, a harmadik során feldúlták Havasalföldet, Erdéllyel pedig ugyanez a Szinán basa próbálkozott, akkor azonban hiába, ám a legutóbbi és nemrég lezajlott hadjáratban már a haldokló Magyarország egyetlen védőbástyáját, magát Egert is elfoglalták. Ezekről az eseményekről a zsarnok annyira felbátorodott, oly kevély és elbizakodott lett, hogy noha már csaknem egy év telt el, hogy vadállat módjára barlangjában pihen, és nem kezdett újabb, nagy hadjáratba ellenünk; mégis minden szándéka ekörül forog, erre készül hatalmas katonai erejével, melynek felszerelésén — úgy hírlik — már két teljes éve munkálkodik, s ez a rossz zsarnok éjjel-nappal csak azzal foglalkozik, hogy Magyarország összes többi részét is mintegy baráti portyázás során elfoglalja, s innen, mint valami előretolt táborból az egész keresztény világot a szolgaság rettenetes igájába hajtja.

Igen jól látja, vagy legalábbis az elmúlt évek tapasztalatai alapján tudni véli, hogy a németeknek már nincsenek tapasztalt hadvezérek és kipróbált seregek. A spanyolok királyát a belga háború és egyéb zavargások akadályozzák; a franciák, lengyelek és velenceiek, miután bűnös módon megújították a fegyverszünetet a törökkel, nem akarnak a németeknek és magyaroknak segíteni. Anglia királynője a mérhetetlen gyűlölködés miatt meghasonlott a többiekkel. Svédország és Dánia királyát minden egyéb jobban foglalkoztatja, mint a török háború; csupán a magyarok és németek szállnak szembe a török szándékával, s

continue annis excidium patriae, ut prouidendo vitaret, proclamare non destitit. Licet igitur quae supra nos, nihil ad nos pertineant, vestraeque sit sapientiae Serenissime princeps omnia ad tantum bellum necessaria maturo salutarique consilio disquirere: tamen ne nos quidem prorsus contemnendi videmur, si cum Diogene illo dolium nos quoque nostrum voluerimus,¹² et cum Ungaria ter et quater afflicta nobis quoque mater sit, non noverca, salutaria quaedam cum olitore illo iuxta Prouerbum, consilia suggesserimus.

Ut igitur inde oratio mea proficiscatur, unde haec omnis causa ducitur: bellum crudele et maxime periculosum proximis ab hinc annis illatum est praeter fas et foedus toti Ungariae et Germaniae, immo Christiano Orbi a superbissimo et crudelissimo Turcarum Tyranno Amurate III. eiusque filio Mahomete III. qui instinctu ferocissimi illius Sinani Bassae ruptis sanctissimis foederibus quae cum ipsis iam annis circiter septem et viginti bona fide coluimus, prima expeditione Palottam et Vesprimum: altera Iaurinum subegerunt, tertia Transalpinam vastarunt, Transylvaniamque per eundem Sinanum Bassam, sed irritum tum conatu tentarum, postrema et nuperrima demum excursionem unicum iam labentis Ungariae propugnaculum Agriam ipsam occuparunt. His successibus ita est animatus Tyrannus, ita elatus, ita insolens factus, ut quamvis proxime elapso anno quieuerit in suis antris efferrata bellua, nec uniuersalem contra nos expeditionem susceperit: tamen in hoc omni studio incumbit et ingenti apparatu, quem toto hoc biennio adornare dicitur, nihil aliud vaferrimus Tyrannus noctes atque dies molitur, quam ut fraterna excursionem omnes simul reliquias Ungariae occupet, indeque promotis castris uniuersum Orbem Christianum sub crudelissimum servitutis iugum mittat.

Videt ille optime, vel saltem praeteritoriumque annorum experientia edoctus scire se putat nullos iam Germanis esse peritos militiae duces, nullos veteranos exercitus. Regem Hispaniarum bello distineri Belgico, aliisque tumultibus: Gallos, Polonos, et Venetos renovatis scelerate cum Turca indutiis nolle Germanis ac Ungaris adiumento esse. Angliae Reginam Capitali odio a reliquis dissidere: Reges Suetiae et Daniae nihil minus curare, quam bellum Turcicum: solos esse Ungaros et Germanos, qui se conatibus eorum opponant, et eorum ipsorum illos ad summam

¹² Érdekesnek tarhatjuk, hogy Christian Francken Dolium Diogenicum... címmel adott ki a török elleni harcra buzdító munkát, amely ugyancsak része a részletesen is leírt Reusner-féle beszédgyűjteménynek.

mivel létszámuk a lehető legkisebbre zsugorodott, a maguk erejéből nem tudnak jelentős dologra vállalkozni: emezek közt pedig nincs meg az egyetértés és a közös akarat. Olyanok mint a sárkány, melynek sok a feje, de csak egy farka van. A török viszont jól ismeri önmagát, a béke és a hadművészet dolgaiban jól tájékozott, sok csapata és nagy harci ereje van, s így könnyen meg tudja tartani az elfoglalt területeket, a nyugati birodalom többi országát pedig a kereszténység belső ellentétei miatt foglalja majd el, úgy, ahogyan a Kelet fölötti uralmat is megszerezte, mert a görögök és latinok közt a vallási egyenetlenkedések miatt nem tudott kialakulni szilárd egyetértés.

Így állanak tehát a dolgok, s közben mégis békét kér tőlünk, békét kér másodszor is, buzgó kérésekkel és sűrű követjárással békét próbál kicsikarni az angolok, tatárok és egyéb szövetségeseinek követein keresztül.

Rajta hát, ha ennyire tetszik a szolgaság, szavazzunk a békére! Az egész Keletet leigázták: higgyük azt, hogy nem tartozik ránk; Magyarországot feldúlták és kifosztották: viseljük el; tűrjük el, hogy a minap elfoglalták Egert és Győrt, ne szánjuk meg segítségünkért könyörgő hazánkat, hanem éljünk a török kínálta békével, amíg lehet, hogy díszhelyen, utolsóként faljon fel bennünket ez a vérszomjas Polyphemos. Mert a nemesek úgy gondolják, valami efféle kell tenünk: jónéhány pap is ezt hirdeti, így vélekedik és erre áhítozik a parasztság többsége. De akkor is térjünk ki a barbárok elől, ha ránk rontanak? Ne csapjunk össze velük legalább színleg, mintegy hazánk kapuinak védelmében? Nem merünk majd fegyvert fogni? Tehát még azt a szégyent is el kell viselnünk, hogy édes hazánkat, melyet a török könyörtelenül elvett tőlünk, nem merjük visszafoglalni? Ez azonban a derekak és bátrak számára nyilván elviselhetetlen lenne. Képesek lennénk rá, hogy vártánkat elhagyjuk, meneküljünk és önmagunkat, életünket, hitveseink tisztességét és drága gyermekeinket birkatürelemmel kiszolgáltassuk a rettenetes ellenségnek?

Még ha lehetőségünk lenne is a futásra, hová tudunk menekülni és ki fogad be bennünket, hacsak nem az anyaöl, ahogyan a spártai nők mondják?

De ki az, aki valaha is megmenekült ennek a megvadult dúvadnak záporozó jégesőhöz vagy gátját tört folyamárhoz hasonlatos támadásától? Akkor hát nézzük, hogyan ölik meg szemünk előtt gyermekeinket, rabolják el feleségeinket, erőszakolják meg leányainkat, nézzük mindazt, ami megtörténik majd, s amit még elmondani is bűn!

paucitatem redactos, nihil usque adeo magni per se efficere posse: hos vero non esse concordēs, non consulere in medium. Similes denique esse multiplici quidem sed unius dumtaxat caudae Draconi. Se vero novit, et a concordia ac disciplina bellica et a copiis nervoque belli abunde instructum non difficulter capta retenturum, coeteraque occidentis Imperii regna per intestinas Christianorum discordias occupaturum, quemadmodum Orientis quoque imperium occupavit, quum inter Graecos et Latinos aestuantibus religione animis nulla stabilis concordia sanciri potuisset.

Quae cum ita sint:¹³ tamen pacem a nobis petit, pacem ingeminat, pacem per legatos Anglorum, Tartarorum, coeterorumque sibi confoedaratorum tam sollicitis praecibus, crebrisque legationibus impetrare conatur.

Agite, si servitus omnino placet, consentiamus paci: subiugatus est totus Oriens, nihil nostra interesse putemus: Vastata et direpta Ungaria, feramus: capta nuper Agria et Iaurinum, patiamur, patriaeque nostram, opem implorantis ne misereamur, sed pace a Turcis oblata, quoad licuerit, utamur, ut honorarii loco, postremi ab hoc sanguinario Pollyphemo deuorimur. Ita enim nobiles quiddam faciendum censent: Ita sacerdotes nonnulli vociferantur, ita rusticorum maior pars ominatur atque fieri cupit. An vero barbaris etiam irruentibus cedemus? An non saltem quasi pro foribus patriae in speciem cum his manus conseremus? Non ostendere arma nostra audebimus? sic hoc etiam dedecus nobis exorbendum dulcissimam Patriam a Turcis crudeliter ademptam repetere non audere, quod tamen bonis ac strennis viris plane intolerabile foret? Vitam ne etiam et caput nostrum, an pudicitiam coniugum, an liberorum charitatem poterimus desertione, fuga et plane asinina hac patientia immanissimis hostibus prodere?

Quo enim fugiemus, et ad quos erit receptus, etiam si maxime evadere liceat, nisi ut lacenae illae dicebant in uteros maternos?

Sed quis huius efferatissimae belluae tanquam rapidissimae grandinis aut exundantibus torrentis impetum unquam evasit? Aspiciamus igitur ante oculos interfici liberos nostros, rapi uxores, violari filias, aliaque fieri plurima, quae commemorare nefas sit.

¹³ Talán nem érdektelen említeni, hogy Zrínyi is ezen országokat veszi számba Áfiumában.

Haljunk meg tehát, s tartsuk önként nyakunkat a rettentő ellenség gyilkos bárdja alá!

De ahogyan a tragikus példabeszéd mondja: nem akkor leszünk számalomra méltók, ha az előrelátás híján ránk következett nyomorúságok közepette meghalunk, hanem akkor leszünk a legszerencsétlenebbek, ha nem tudunk meghalni, amikor szeretnénk.

Rajta, kerüljünk hát a barbárok hatalmába, hallgassuk, amint keresztény vallásunkat gyalázzák, nézzük, amint megszenstelenítik nevedet és hitedet, Krisztusunk; elfogott és elragadott gyermekeink szaporítsák az ellenség seregeit, és akik keresztény vért ontanak, a mi keresztény vérünkéből nőjenek ki! Mert mindez bizonyosan elkövetkezik, és ennél még sokkal gyászosabb dolgok is, ha létrejön a béke, melyre most a barbárok törekednek, és amelyről sok keresztény névre méltatlan azt gondolja, hogy el kell fogadni. Ha pedig e dolgok elviselhetetlenek és iszonyatosak, mint ahogyan kétségkívül azok, ki az az elfogult ember, aki megítélvén a helyzetet tagadná ezek bekövetkeztét? Nyilvánvaló, miért kell vállalkoznunk erre a háborúra; most pedig vizsgáljuk meg, mi a teendő a háború során.

Először tehát e háború fajtájáról, majd hasznáról és lehetőségéről szólok tehetségemhez mérten, végül arról, hogyan kell megvívni és mi szükséges ahhoz, hogy sikerrel vigyük végbe.

A Te tisztet, Felsőleges Fejedelem, annak fontolóra vétele, mi hangozék el — hogy ki mondja, az nem —, továbbá nemcsak az, hogy jó hadiszerencsével járó üdvös terveket gondoldj ki, hanem az is, hogy meghallgasd a mégoly alacsony sorsú emberek helytálló szavait és intelmeit is.

Nincs még egy olyan háború, amely jobban fel tudná s amelynek jobban fel kellene indítania és tüzelnie lelkünket. Mert nem Judea, Szíria, és a többi tengerentúli ország forog veszedelemben, mint valaha azok a keresztény területek, melyekért Bouillon, Barbarossa Frigyes, András, a magyarok királya és a többi keresztény Argonauta viselt sok és súlyos háborút. Nem a szomszédos provinciákat: Görögországot, Macedóniát, Dalmáciát, Szlavóniát, Mysiát zaklatják; ezek számára valamennyi kereszténynek, akárhol és akármennyien vannak is, egyesült erővel kellett volna segítséget vinnie, ha nem lett volna balga az elméjük s megindította volna őket a jövőendő veszedelem, mely már a mi nyakunkon van. Nem csupán a jogosan béke díszének és a háború támaszainak nevezett keresztény fejedelmek javai forognak kockán.

Tum moriamur, iugulaque nostra temere contrucidanda praebeamus ferro crudelissimi hostis.

Sed certe, ut in Tragico illo Proverbio dicitur, non esset miserum mori in iis caeamitatibus, quae tum nobis, nisi prospiciamus obventurae sunt, sed hoc erit miserrimum, non posse mori, cum cupierimus.

Veniamus igitur in potestatem barbarorum, audiamus blasphemias aduersus Christianam nostram religionem, eorum voces, videamus nominis ac fidei tuae, o Christe, prophanationem: Nostra soboles capta et abducta augeat hostiles cohortes, et de sanguine nostro Christiano propagentur ii, qui sanguinem Christianum profundant. Haec enim certe omnia, et his longe tristiora evenient ex illa pace, quam nunc Barbari expetunt et quam multi nomine Christianorum indigni amplexandum censent. Quod si haec intolerabilia sunt ac nefanda, uti certe sunt, quis tandem erit omnium tam iniquus rerum aestimator, qui sequendum inficietur? Causa belli huius suscipiendi, quae sit, manifestum est: nunc quid in eo agendum sit, videamus.

Primum igitur de belli huius genere: deinde de utilitate et facultate: Postremo: qua ratione id ipsum gerendum sit, et quae sint ad illud salutariter administrandum necessaria, pro mea virili dicere statui.

Tuae est sapientiae Serenissime Princeps, non quis sit, qui haec dicit, sed quid dicatur considerare, et non solum proprio Marte salutaria consilia excogitare, sed aliorum etiam quantumvis infimae sortis hominum recte dicta ac monita admittere.

Bellum igitur hoc eiusmodi est, quo nullum aliud animos nostros magis excitare atque inflammare nec possit, nec debeat. Non enim in discrimen vocatur Iudaea, Siria, coeteraeque transmarinae, ut olim Christianorum regiones, pro quibus Bulionius, Fridericus Barbarossa, Andreas Vngariae rex, coeterique Christianorum Argonautae multa et gravia bella gesserunt. Non vicinae nobis provinciae agitantur, ut Graecia, Macedonia, Dalmatia, Sclavonia, Mysia, quibus Christianos omnes, quotquot ubique fuerunt, si mens non laeva fuisset, futuro periculo, quod iam cervitibus nostris imminet, commotos coniunctis viribus suppetias ferre opportuisset. Non periclitantur solum census Christianorum, principum, qui tamen recte dicuntur pacis ornamenta, bellique subsidia.

Végezetül pedig Magyarországnak nem csupán egyetlen védvára és tartománya forog veszélyben, hanem mindannyiunk szabadságáról és üdvéről van szó. Magyarország megmaradt részeinek megőrzéséről, barátaink, ismerőseink, feleségeink, gyermekeink, legdrágább dolgaink megmentéséről: ha elveszítjük ezeket, mi boldogság maradhat az életünkben? Kinek-kinek az élete, épsége forog kockán, végezetül pedig szent vallásunk fennmaradása — ha arra kényszerítenek bennünket, hogy ezt megtagadjuk, mit remélhetünk halálunk után? Kicsoda az, aki annyira oktan, oly mérhetetlenül gonosz, hogy amikor azt látja: a halhatatlan Isten templomai, saját háza, lakhelye, az oltárok, a tűzhelyek, az ősök sírja, a törvények, a szabadság, a haza, felesége és gyermekei becsülete végső veszélyben forog, nem kel fel a kegyetlen ellenség ellen, és nem teszi vagyonán kívül életét is kockára, aki nem akar inkább becsületesen meghalni, mint örök gyalázatban a legrútabb zsarnoknak szolgálni? Hiszen ha egy városban tűzvész támad, egyéb dolgait hátrahagyván mindenki összefut a tűz oltására és erejéhez mérten segítséget nyújt.

Ha azt akarjuk, hogy hazánkat szerető polgároknak tartsanak bennünket, csak nem fogjuk tétlenül és tehetetlenül szemlélni, mekkora veszély fenyeget? Nem indítanak meg a szent dolgok, a vallás, melyet majd meg kellene tagadnunk, feleségünk, gyermekeink nem indítanak meg, akik hallgatagon is könyörögnek: ne tűrjük, hogy a halálnál is szomorúbb, gyalázatos rabságba ragadjanak bennünket? Nincs egyetlen olyan gyáva és oktan élőlény, amely ha meglátja, hogy szülőtte veszedelemben forog, ne sietne tűzön-vízen keresztül a segítségére. Mi pedig, akik a *keresztény* névvel büszkélkedünk, hazánkat s utódainkat a minden jogtalanságra és ocsmányságra képes gonosz ellenség kezére adjuk? Ha az orvos a beteg iránti kíméletből nem kezdi el időben és halogatja a szükséges gyógymódot, nem súlyosbodik-e emiatt annyira a betegség, hogy rövidesen bekövetkezik a halál? Ha a hajós úgy látja, hogy veszély fenyeget, nem jobb-e a még oly értékes dolgokat is kidobni, mint összetett kézzel ülve, gyáván kívánni a hajótörést? Ha az orvos azt látja, hogy a test bizonyos részei üszkösödni vagy gyógyíthatatlanul rohadni kezdtek, nemde inkább kívágja és kiégeti ezeket, mintsem az egész testet veszélybe sodorja? Mi pedig még mindig csak nézelődünk és ferde gondolkodással a lángok közepette nyugalmat és biztonságot álmodunk magunknak, és halogatásunkkal csak növeljük a vészt, és nemtörődöm módon gyógyíthatatlanul hagyjuk, holott ha éberek lennénk, tudnánk gyógyírt találni rá.

Non denique una duntaxat arx et provincia Ungariae in periculum vocatur. Sed agitur nostra omnium libertas et salus; agitur reliquiarum Ungariae conservatio, agitur salus amicorum, cognatorum, uxorum, liberorum et rerumque nobis charissimarum; quibus amissis, quid potest homini in vita esse iucundum? Agitur cuiusque vita et incolumitas, agitur denique sanctissima nostra religio, quam abnegare coacti, quid post hanc vitam sperabimus? Quis igitur est tam stupidus, ac extreme impius, qui quum videat Dei immortalis templa, domos, sedes, aras, focos, sepulchra maiorum, leges, libertatem, patriam, uxorum, liberorumque pudicitiam in extremo versari discrimine, non excitetur adversus hostem truculentissimum, et non modo fortunas omnes, sed etiam vitam in discrimen offerrat, et honestissime mori malit, quam cum perpetua ignominia foedissimis tyrannis servire? Si quod in urbe incendium coortum est, nemo est, qui non relictis omnibus aliis rebus, ad restringendum ignem concurrat, et non pro sua virili opem ferre conetur.

Nos ne ergo, qui patriae cives amantes haberi volumus, in tanto eius periculo, otiosi duntaxat et inertes spectatores erimus? Non sacra, non religio mox abiuranda, non coniugum, liberorumque tacitae voces, ne se in turpissimam servitutem, et morte ipsa tristiores abripi patiamur, deprecantium commovebunt? Nullum est animal tam ignavum, tamque stupidum, quod simulac prolem suam in discrimine versari senserit, non per ferrum et flammam opitulatum ruat. Nosne igitur qui Christiano nomine gaudemus, patriam nostram, posteritatemque nefariis hostibus ad omnem iniuriam et foeditatem prodemus? Si medicus blandiendi studio necessaria remedia diferrat, atque procrastinet, nonne morbus ita ingraescere solet, ut breui mors inde consequatur? Si nauta periculum instare videt, nonne melius est iacturam facere, quantumvis pretiosarum rerum quam ignave complicatisque manibus desidendo naufragium pati? Si medicus videt certas corporis partes gangrena exedi, aut quocunque modo insanabiliter putrescere: nonne eas resecare vel amburere mavult, quam toti corpori periculum accersere? Et nos adhuc circumspectamus, et in media flamma otium nobis ac incolumitatem falsa cogitatione somniamus, malumque cui, si advigilaremus, medicinam facere poteramus, comperendinando nutrimus, et negligenter providendo insanabile reddimus?

Egyetlen rend sem remélheti, hogy a török uralom alatt sértetlen marad, mint ahogy azt néhány esztelen ember hazugul terjeszti. Mint-hogy csaknem minden keresztény nép három rendre oszlik: munkásokra vagy földművesekre, papokra és nemesekre, a török, mihelyt fegyverrel maga alá kényszerítette az adott vallást, a néppel szemben is sokféle jogtalanságot követ el. Mert mindenfelé parasztok sokaságát gyilkolta meg, azokat pedig, akiket jóllakott vérszomja megkímélt, hallatlan adókkal nyúzza, a neki tetsző gyermekeket elrabolja, vagy undok kéjvágya kielégítésére vagy katonának, a lánygyermekkel és asszonyokkal a leggyalázatosabban bánik el, nincs olyan utálatos bűn, melyet ne követne el a lehető legocsmányabb módon a szerencsétlen néppel szemben. Ám legyen, ezeket is el kell viselni, de nem értem, hogyan lehet becsületesen és istenfélően eltűnni. A papok és tudósok helyzete viszont még sokkal rosszabb.

Mert nem azokról a területekről kell összegyűjtenünk a bizonyítékokat, melyeket még nem ígáztak le teljesen a barbárok: ezeken a literátus és papi rend helyzete egyelőre tűrhető. Tekintetünket és figyelmünket Bulgária, Mysia, Görögország, Szíria, Egyiptom és a többi török provincia felé kell fordítani: a barbárok ezekben a tudós renddel mindenütt ugyanolyan rosszul bánnak, mint a néppel; s ezen felül még a szent tan hirdetését és a hasznos tudományok nyilvános oktatását is megakadályozzák. Ezért látjuk azt, hogy a török területeken kihúnyt a vallás fénye, a tisztas művészeteket nem ápolják, nincsenek üdvös törvények: minden csupa barbárság; a mieinket pedig naponta csapatostól térítik el az igaz vallástól és Mohamed gonosz szektájába hajtják őket, s akit megfertőztek ezzel, az sokkal kegyetlenebb ellensége lesz a keresztényeknek, mint maguk a született törökök.

De a nemes családokat s azokat, akik magasabb hivatalokban vannak, ennél sokkal súlyosabb bajok fenyegetik a törökök részéről.

Bár első támadáskor senkit sem kímél ez a kegyetlen vadállat, hanem akire csak rátalál, azt mind könyörtelenül lemészárolja, mégis a nemeséget üldözi a leghevesebben, s nem tűri, hogy a neki alávetett nemzetekben akárcsak írmagja is maradjon. Konstantinápoly császárat, Trapezun és Pontus fejedelmeit, Mysia despotáit, Hydruntum előljáróját s a magyarok első emberei közül akit csak el tudott fogni, így mészárolta le mindig a legszörnyűbb módon, vagy örökös fogságba vetette őket. Abból a sok és nagy királyságból, melyet Perzsia határától egészen Bécsig igazott le hadiszerencséje és álnoksága segítségével, bizony egyikben sem tűrte, hogy akár egyetlen család is épen maradjon.

Non est enim quod ullus ordo quicquam de sua incolumitate sub Turcico Imperio sibi polliceri possit, sicuti nunc vesani quidam falso iactitant. Quum enim omnes fere christiani populi in tres ordines distincti sint, in operarios, seu rusticos in sacerdotes, et nobiles: simulac religionem aliquam armis sibi Turca subiicit: iniurius quidem in plebem est multis modis. Nam obvia quaque rusticorum multitudine passim caesa. Coeteros quos satius sanguine furor residuos fecit, inauditis exactionibus deglubit: e liberis, quos collubitum fuerit, vel ad nefandam libidinem, vel ad militiam rapit: filiabus et uxoribus turpissime abutitur: nullaque sunt tam nefanda et abominanda, quae in miseram plebem petulantissime non exerceat? Verum sint haec quoque toleranda, quamvis non video, quomodo possint honeste ac pie tolerari: sed sacris ipsis ac studiis deditorum longe peior est conditio.

Non enim documentum nos capere debemus ex iis regionibus, quas nondum barbari penitus subegerunt: in quibus tolerabilis est adhuc literati sacrique ordinis conditio. Necesse est igitur ut oculos mentemque nostram convertamus, ad Bulgariam Mysiam, Graeciam, Syriam, Aegyptum, coeterasque Turcarum provincias in quibus certe omnibus, non modo iisdem barbari literatum ordinem malis, quibus plebem afficiunt, sed sacram quoque doctrinam publicare, et liberales disciplinas palam docere prohibent. Unde videmus nullam esse in Turcicis regionibus lucem religionis nullum honestarum artium cultum, nullas salutes leges, sed omnia ubique plena esse barbariei: et agminatim nostros quotidie vera religione destituos ad impiam Mahometis sectam deficere, qua imbuti longe sint acriores Christianorum hostes, quam ipsimet nati Turcae.

Nobilibus vero familiis ac omnibus in magistratu eminentiore collocatis longe his quoque acerbiora mala ab iis imminet.

Quamvis enim primo impetu parcat nemini crudelissima bestia, sed omnes obvios atrocissime trucidet: omnium tamen maxime nobilitatem persequitur, et nullum eius vestigium usquam gentium sibi subditarum superesse patitur. Ita Constantinopolitanum Imperatorem, item Trapezuntii, Pontique principem, Despotas Mysiae, Hydrunti praefectum, primoresque Ungarorum, quosunque deprehendere potuit, immanissime semper trucidavit vel perpetuo carcere consumpsit. Certe in tot et tantis regnis, quae Christianis a finibus Persiae, Viennam usque per fas et nefas ademit, ne unicam quidem familiam in suo vigore persistere fassus est.

S az is tény, hogy Törökországban ma is élnek a Paleologus-császárok leszármazottai, de olyan nyomorban és nélkülözésben, hogy ha valaki régi szerencsájükre gondol, könny szökik a szemébe. Az azonban még ennél is sokkal súlyosabb és valamennyi keresztény számára elviselhetetlen, hogy ez a kegyetlen vadállat, Megváltónk esküdt ellensége, ki akarja irtani a katolikus és az igazhitű keresztény vallást, s akit leigázott, azt mind a saját istentelenségére akarja téríteni akár erőszakkal, akár úgy, hogy tisztségekkel kecssegeti őket. Rajta, menjenek azok az esztelen parasztok, akik urukul akarják a törököt. Menjenek azok a papok, akik a törököt úgy ünneplik, mint az igazságosság egyetlen bajnokát, a vallás őrzőjét. Menjenek végül azok a nemesek, akiket úgy kimerítettek a háború nehézségei, hogy jobb szeretnének néhány évet kényelmesen otthon tölteni, mint a hazát erős fegyverrel megszabadítani a barbároktól. De mindenki csalóka ábrándot hirdet s maga is csalatkozik, aki azt hiszi, hogy a fejünk fölött lebegő véstől csak úgy lehet megszabadulni, ha békét kötünk, vagy valamilyen ürüggyel szerződésre lépünk a zsarnokkal: Mert Isten a Szentírás ékeesszóló kinyilatkoztatásával megtiltotta a hitetlenekkel való effajta szövetséget, mely vagy az Isten iránti hitetlenségből ered, vagy a hitetlenek közt otthonos bűnökben való részvétellel jár. Az ilyen címen kötött szerződések, mint például Josaphaté Achabbal, Asáé a szírek királyával, Amasiasé Izrael királyával, amakkabeusoké a görögökkel, rómaiakkal és Antiochossal, Demetrius fiával, mind szerencsétlenül végződtek. De mellőzzük a régi példákat, s hozzunk fel újabbakat: jól tudjuk, milyen volt a Paleologusok I. Muráttal kötött szerződésének kimenetele, aki e fegyverszünettel takarózva lerohanta Európát, s miután elfoglalta Bizáncot, egész Görögországot igájába hajtotta. Vagy elfeledtük, hogy miután Izabella királyné segítségül hívta Szulejmánt, ez a szövetség látszólagos ürüggyen elfoglalta Budát, s innen aztán egész Magyarországot zablájába fogta? De tegyük fel, hogy sértetlenek maradunk, ha megkötjük a szövetséget ezzel a hitszegő ellenséggel: vajon többi szomszédunkat, akikről tudjuk, hogy a keresztény vallás hívei, eláruljuk a kegyetlen zsarnoknak, miközben csak saját üdvünkre lesz gondunk? Sőt, mi több, saját nemzetünk ellen fogunk majd fegyvert, meg fogjuk ostromolni a keresztények várait, ahogy nemrég Murát szultán és a Szinán basa ezt a hallatlan parancsot adta? Feldúljuk az országot? A háború kiszolgálói leszünk a törökkel együtt? Saját vérünk ellen fogunk kardot?

Et constat hodie quoque superesse in Turcia stirpem Palaeologum Imperatorum, sed tanto in squalore et egestate, ut considerantibus veterem eorum fortunam lachrymas excutiant. Sed hoc longe his quoque omnibus gravius est nec vere Christiano cuiquam tolerandum, quod efferratissima bellua, iuratusque nostri Salvatoris inimicus Catholicam atque Orthodoxam Christianorum religionem eversam velit et omnes suo imperio subiectos vel vi, vel propositis honoribus ad suam impietatem redigere cupiat. Eant nunc stolidi rustici, qui Turcam sibi dominum petunt. Eant sacerdotes illi, qui Turcam unicum iustitiae administratorem religionisque custodem celebrant. Eant denique nobiles qui belli difficultatibus victi delicate aliquot annos domi residere, quam fortibus armis patriam a barbaris vindicare malunt. Fallunt enim et falluntur ii omnes qui imminentem capitibus nostris pestem, non alia ratione propulsari posse credunt, quam pace aut induciis quacunque ratione cum Tyranno pactis quum disertissimis sacrarum literarum oraculis prohibuerit Deus ea cum infidelibus foedera. Deuteronium 7. quae vel ex diffidentia erga Deum, vel cum aliqua participatione eorum flagitiorum fiunt, quae inter infideles grassari solent. Quo nomine foedera Iosaphati cum Achabo, Asae cum Rege Syrorum, Amaziae cum Rege Israelis, Machabaeorum cum Lacedaemoniis et Romanis, cumque Antiocho Demetrii filio icta infeliciter eis cesserunt. Sed ut omissis veteribus illis: recentiora commemoremus exempla, an ignoramus quem exitum habuit foedus Palaeologorum cum Ammurathe primo, qui sub praetextu induciarum Europam invasit et capto Bizantio totam Graeciam sub iugum missit? An nescimus Solimannum a Regina Izabella ad opem ferendam vocatum, sub specioso foederis titulo Budam occupasse, frenumque illinc toti Ungariae imposuisse? Sed iam demus pacto cum infidelissimis hostibus foedere incolumes nos mansuros: An nostrae duntaxat salutis rationem habebimus, coeteros autem vicinos et cognatos, fideique Christianae domesticos crudelissimo tyranno prodemus? Immo quod maius est, an ut nuper Amurates Caesar, Sinanusque Bassa insolentissime imperabant, arma in gentem nostram expediemus, arces Christianorum expugnabimus? regiones vastabimus? bellum cum ipsis simul administrabimus? gladios in sanguinem nostrum stringemus?

Mert képzelődnek, akik jobbat várnak a törököktől, akik kétségte-
lenül nem ártallják majd, hogy ha a következőkben megint alkalom
kinálkozik rá, szemérmetlenül újra követeljük azt, amit a minap már
követeltek, sőt, erőszakosan csikarják ki; arra most persze hamisan
megesküsznek, hogy ezt nem fogják megtenni. Hiábavalóan mire törek-
szünk hát oly annyira? Mit álmítjuk magunkat a békekötés üres
reményével? Ha tiszta lelkiismerettel köthetnénk szövetséget a bar-
bárokkal, ha a velük való szövetségtől biztos sértetlenséget remélhet-
nénk, ha ez a kegyetlen vadállat nem kényszerítene bennünket arra,
hogy saját vérünk ellen harcoljunk: szent vallásunknak még akkor is azt
kellene szívünk mélyéből sugallnia, hogy bosszuljuk meg Isten nevét, s
vállalkozzunk erre a nagyon is szükséges háborúra. Most azonban
semmi egyéb lehetőségünk nem marad: Háborúra kényszerülünk, mert
elveszett a valódi békével kapcsolatos reményünk; kényszerű módon
sodródunk a háború felé; akarjuk vagy sem, világosan szól a hívó szó:
fegyverbe a fegyverek ellen.

A törökök ugyanis a kezdet kezdetétől fogva hozzászórtak ahhoz,
hogy rablásból éljenek, ezért távol áll tőlük, hogy a keresztényekkel —
akiket Mohamed törvényének előírása értelmében kötelesek saját isten-
telenségüknek megnyerni, akikkel pedig ezt nem tudták megtenni,
azokon kegyetlen bosszút kell állniok, sőt mérhetetlen hatalomvágyuk
miatt még egymás között sem tudnak szilárd békét kötni. Hiszen a
napnál is világosabb, mily gyalázatos hitszegéssel szegte meg a minap is
Amurát török zsarnok a perzsákkal és a keresztényekkel kötött békétó.
Higgyjetekek nekem, a török soha, de soha nem hajlik komolyan a valódi
békére, kivált, ha látja, hogy a keresztények helyzete napról-napra jelen-
tős mértékben romlik, a magáé ezzel szemben napról-napra egyre job-
ban erősödik.

Mert mi a helyzet? Ez a nagyon gyűlölt és fő ellenség, akit sem Európa
legnagyobb folyója, a Duna, sem a legvadabb illyr hegyek nem tudtak
feltartóztatni, aki hatalmas területeket igázott le: Ázsia és Európa
összes országát a perzsa határoktól egészen Bécsig: vajon ez, miután
látja, hogy híressé lett, s mekkora dicsőség, micsoda gazdag zsákmány
lehetősége, mekkora hatalom, vallása terjesztésének milyen váratlan
lehetősége áll előtte: vajon rémülten megtorpan s nem akar tovább
haladni, s midőn képes rá és akarja is, vajon nem foglalja-e el tar-
tományainkat szövetség ürügyén?

A török azzal, hogy szövetségre törekszik, kétségkívül nem tesz
egyebet, mint hogy mindig elvesz tőlünk valamit és a magáéhoz csatolja,

Hallucinantur enim ii, qui meliora de Turcis ominantur, qui procul diubio quod nuper postularunt idem in posterum quoque simul ac occasio se dederit, rursus impudenter postulare, vel potius extorquere non verebuntur, ut nunc id se non facturos peierent. Quid igitur frustra obnitimur? Quid vanis pacificationibus somniandis nos decipimus? Si nobis foedus cum barbaro facere salva conscientia liceret, si certam nobis incolumitatem sub eorum foedere possemus spondere, si nos ad bellum contra sanguinem nostrum truculentissima bellua non adigeret, tamen sanctissima nostra religio vindicationem nominis divini tamque necessarium bellum penitus nobis persuadere deberet. Nunc vero necquaquam alterutrum nobis liberum relinquitur: ad bellum omni spe verae pacis sublata cogimur, ad bellum violenter rapimur: ad arma armis, nolimus velimus, plane conclamamur.

Turcae enim a primaeva eorum origine raptò viuere assueti, tantum abest, ut cum Christianis, quos ex praescripto Mahometanae legis tenentur, vel suae impietati adiungere, vel quos non potuerint omnibus iniuriis afficere, ut ne cum hominibus quidem eiusdem fidei ullam stabilem pacem queant ob infinitam dominandi cupiditatem habere. Meridiana enim luce clarius est, qua perfidia nuper Amurates Turcarum tyrannus fidem, et Persis et Christianis datam, scelerate violaverit. Nunquam igitur credite mihi, nunquam Turca serio ad veram pacem inclinabit animum, praesertim quum videat Christianorum res quotidie non exiguis momentis deteriores fieri, suas e contrario in dies magis ac magis invalescere.

Quid enim? Tam capitalis ac vatinianus hostis tantum terrarum emensus, quem nec maximus totius Europae fluviùs Danubius, nec asperissimi Illyrorum montes retardare potuerunt, quominus a finibus Persiae Viennam usque cuncta Asiae et Europae regna subiugaret: postquam se noti sui compotem factum videt in tanta gloriae materia, tam luculenta praedae opportunitate, tanta imperii, religionisque propagandae occasione subito velut attonitus consistat, nec ulterius progredi velit, ac quum et possit, et velit, nostras prouincias sub praetextu foederis non occupet?

Certe Turca petendo foedere nihil aliud agit, quam ut aliquid semper de nostro decerpendo sibi ad adiungendo viam ad nostros muniat, et

így egyengeti és készíti elő az utat felénk, s a szövetség leple alatt mindent gondosan elrendez, ami meggyorsíthatja vesztünket, hogy azután — miközben iránta való bizalmunk bennünket késleltet és gátol — ha jónak látja, egy, a mi számunkra teljesen alkalmatlan időben megfújja a harci kürtöt és teljes felkészültséggel lerohanjon bennünket, s elviselhetetlen terheket rójon ránk a háborúval, kik mélységes mély nyugalomba temetkezve minden vonatkozásban felkészületlenek vagyunk.

Ekkor aztán végre valahára, csakhogy frígek módjára túl későn vesszük majd észre, hogy olyan veszélyes helyzetbe kerültünk a frígekkel, amelyből nincs visszaút, és kikerülhetetlenül el kell pusztulnunk, mert semmilyen segítségben nem reménykedhetünk.

Erre irányul a barbárok minden szándéka, szüntelenül ezen munkálkodnak és arra törekszenek, hogy míg az egyik nép ellen harcolnak, közben a többi a legszorosabb szövetséggel kapcsolják magukhoz, s így az egymástól elválasztott keresztényeket egyenként könnyebben teríthessék le, mint ahogyan azt a katonáról, a papról és a parasztról szóló közmondásunk elbeszéli. Így igázta le egykor a török Görögországot a velenceiek és a többi keresztény szemeláttára, majd, miután szövetséget kötött a németekkel, a velenceieket fosztotta meg Ciprustól és a többi szigettől; most pedig, miközben Velence, Lengyelország s a többi rest keresztény bűnös módon késlekedik, büntetlenül pusztítja és gyötri Magyarországot. Bizony ostoba módon kérkednek most a lengyelek, velenceiek, angolok, franciák és a török többi szomszédja azzal, hogy nincsenek veszélyben: béke van, az ellenség távol van tőlük, a velük kötött szövetséget betartja, miért hívják hát ki maguk ellen a rosszat azzal, hogy háborúznak?

Ezt mondták a görögök, mielőtt a szövetség ürügyén Ázsia teljesen a törökök kezére került; ezt mondták a magyarok, mielőtt Görögország elesett, ezt mondták a németek, mielőtt Magyarországot végigdúlta a török, ugyanezzel kérkednek a lengyelek, a velenceiek s a többiek, akik jobban szeretik Mohamedet, mint Krisztust, akik nem félnek a fenyegető tűzvészről, holott már a szomszédos fal ég, s a lángok közepette nem tudom, miféle biztonságot álmodnak maguknak a szövetségstől. Volt szerződése a törökkel Görögországnak, volt Bulgáriának, Magyarországnak és a többi országnak is, melyeket a barbárok hadiszerencséjüknek és álnokságuknak köszönhetően Perzsia határától egészen Győrig leigáztak. Hol találunk olyan tartományt az egész török birodalomban, melynek épségét és sértetlenségét szavatolta

comparet, omniaque sub specie foederis sedulo comparet, quae ad maturandum exitium nostrum pertineant, ut quum amoris omnibus, quae moram aut impedimentum afferrebant, visum ei fuerit, alienissimo nostro tempore classicum canat, et nos alta quiete sepultos, ac proinde a rebus omnibus imparatos, ipse paratissimus in toleranda belli mole derepente obruat.

Quo demum temporis articulo sero nimium cum Phrygibus eo nos periculorum deductos intelligemus, unde nullus regressus pateat, quin omni auxiliorum spe sublata inevitabili exitio pereundum nobis sit.

Huc enim omnia barbarorum consilia diriguntur, hoc unum assidue moliuntur, et agunt, ut dum unam gentem oppugnant, alias interim arcissimo foedere coniunctas sibi habeant, dissociatosque Christianos facilius singillatin (: ut est in illo vernaculo Militis, Sacerdotis, et Rustici prouerbio :) opprimant. Ita olim spectantibus Venetis et coeteris Christianis Graeciam Turca subegit: mox Germanis foedere sibi iunctis Venetos Cypro coeterisque insulis privavit: nunc scelerate cessantibus Venetis, Polonis, aliisque otiosis Christianis, Ungariam impune vastat atque divexat. Stultissime ergo iactant nunc Poloni, Veneti, Angli, Galli, coeterique Turcarum confines extra periculum sumus pacem agimus: hostis longius a nobis abest: foedus nobiscum colit: quid nobis sponte malum belligerando accerseremus?

Dixerunt hoc Graeci antequam Asiae in Turcarum potestatem sub praetextu foederis penitus redacta esset: Ungari antequam Graecia victa Germani priusquam Ungaria vastata: idem nunc iactant Poloni, Veneti, coeterique Mahometis quam Christi amantiores, qui ardente proximo pariete, imminens incendium non verentur, sed in media flamma nescio quam foederum securitatem sibi somniant. Habuit Graecia cum Turcis foedus, habuit Bulgaria Ungaria, coeteraeque regiones, quas a finibus Persiae Iaurinum usque per fas et nefas barbari subiugarunt. Et tamen ubi est aliqua provincia in toto Turcico Imperio, quam saluam et inculmen

volna a barbárokkal kötött szövetség? Bizony, nincs egyetlenegy sem, hanem mind nyomorultul együtt pusztultak, s nyomorúságukban a balgák eme mondását ismételtetik: Ki hitte volna, hogy ez lesz a jövő? Mi mindent tudna most regélni a vérszűjtotta Görögország, Szíria, Egyiptom, a többi ország és sziget, melyek, ha előrelátóak lettek volna és el tudták volna hinni az elkövetkezendőket, bizonyly nem pusztultak volna el teljesen. Milyen sokat tudna most a mi háromszornégyszer leterített országunk beszélni arról, hogy el kell kerülni a belső lázongásokat, hogy a törökök ellen idejében és szilárdan kell háborúba kezdeni s közösen kell határozni, nehogy a növekvő bajjal szemben túlságosan későn alkalmazzuk az orvosságot. De mit használna mindez? Bizonyára semmit. Mert ahogyan helyesen mondják: Ha nem orvoslod rögtön a bajt, későn érkezik a gyógyszer. Hagytad: túl hosszú ideig növekedett a kór.

Miként a hajó is akkor vészeli át épen a vihart, ha a kormányos már jó előre gondoskodott róla; bizonyos, hogy Erdély és Magyarország elfoglalása után (az irgalmas Isten fordítsa el ezt a balvégzetet) a lengyelek és a többi török szövetséges későn keres majd végre valamilyen orvosságot a törökök ellen.

Ha ekkora veszélyben vannak, miért nem munkálkodnak a közös menekülésen? Miért nem fognak valamibe? Miért húnyt ki bennük a tehetségnek ama természetes fénye, amely oly sok csodálatos művet hozott létre? Ha mi szent háborúba fogunk a török ellen, mert az emberi és isteni jog ellenére gyötör bennünket, mi más remény maradhat a számunkra, minthogy támaszunk és védelmünk Istenben és fegyvereinkben, ügyességünkben és tehetségünkben van? Vajon megint annak az irgalma legyen a mentsvárunk, akitől mi sem áll távolabb, minthogy kimélje a keresztényeket s azokat legkevésbé, akik valamiképpen felbőszítették, hiszen még saját szüleit, gyermekeit, fivéreit, nővéreit, feljebbvalóit és előljáróit sem kíméli, hanem a legsemmitmondóbb okból is csapatostól fojtja meg őket zsineggel, öli meg bürökméreggel, emésztí el a legkegyetlenebb kínzásokkal. Annak igazságosságában és méltányosságában bízunk s reméljük, hogy késleltethetjük pusztulásunkat, aki sosem becsülte semmire a békét és a szövetségeket mindig saját haszna szerint mérlegelte? Aki úgy gondolja, hogy a keresztény embernek adott eskü adandó alkalommal való megszegése nemhogy nem bűn, hanem szektájának előírása szerint is szent dolog? Akit ellenünk ingerel istentelen vallása, ellenünk fegyverez fel nagyjainak esztelen versengése, akit hatalma kiterjesztésének

foedus barbarorum praestitisset? Non est certe vel una quidem, sed omnes ad unam misere perierunt, hoc unicum iam stultorum proverbium in suis funeribus ingeminantes: quis hoc putasset futurum? Quam multa nunc posset calamitosissima Graecia, Syria, Aegyptus coeteraeque regiones ac insulae dicere, quae si olim providissent, atque futura credere potuissent, necquaquam certe funditus interiissent. Quam multa posset nostra quoque ter et quater afflicta Ungaria de intestinis seditionibus vitandis, belloque contra Turcas serio matureque suscipiendo dicere, ac in medium consulere, nisi invalescenti malo sera nimium adhiberentur remedia. Sed quid iam hoc profuerit? Nihil certe. Nam ut recte dicitur.

Principiis obsta sero medicina paratur

Cum mala per longas invaluere moras.¹⁴

Sicut naus ita demum manebit in tempestatibus salua, si gubernator mature ei prospexerit: ita certe capta Transylvania et Ungaria (:quod Omen clementissimus Deus avertat:) sero tandem Poloni, coeterique Turcarum confoederati remedium contra Turcas circumspectabunt.

Tanto igitur in periculo positi, cur non consulunt in medium? Cur non moliuntur aliquid? Cur denique stupet in illis naturalis illa ingenii lux admirabilium effectrix operum? Nobis vero qui iam a Turcis contra ius ac fas lacessiti sacrum contra eos bellum suscepimus, quae potest esse reliqua spes, quod columen, quod presidium, nisi in Deo et armis, atque adeo arte et Marte? Num ad eius clementiam iterum confugiemus, qui tantum abest, ut Christianis, praesertim qui quocunque modo bilem ei moverunt. Sed ne suis quidem parentibus liberis, fratribus Germanis, et praecipuis quibusquam Bassis atque praefectis parcat, quin levissima quaquam de causa agminatim eos vel nervis strangulet, vel veneno cicutaue tollat, vel crudelissimis quibusquam modis excruciatos absumat? An in eius iustitia et aequitate prorogationem nostrae pernicipi collocabimus, qui pacem ne pili quidem unquam fecit, quique foedera suis semper commodis metitus est? Qui iusiurandum homini Christiano datum data occasione violare non solum nullum nefas, sed etiam ex praescripto suae sectae sacrum putat: quem in nos prophana stimulat religio, armat maiorum male sana aemulatio, urget immensa propagandi imperii libido,

¹⁴ recte: convaluere moras. Ovidius, *Remedia amoris* 91.

mérhetetlen vágya ösztökél, akit magával ragad a javaink utáni kielégíthetetlen szomj, aki Németország legyőzése, Erdély leigázása után mohón tátja ki száját Lengyelország mezeire, Itália gazdagságára, a franciák kincseire és a spanyolok mérhetetlen javaira, s nem fog tudni addig nyugodni, míg hallja, hogy valamilyen király, vagy fejedelem neve fennmaradt. Mert kereszténytestvérem, az egekre mondom, tévedünk, ha azt reméljük, hogy türelmünk csak egy kevéssé is elősegíti épségben maradásunkat. Minél jobban védjük a békét, annál jobban magunk ellen uszítjuk a barbárok dölőfét, akik ezt nem erényünknek, jószándékunknak, hanem a helyzetünk fölötti kétségbeesésnek fogják tulajdonítani. Ezért ha nem védjük meg magunkat fegyverrel, nem marad más hátra, mint amit a bírói végzéssel halálra ítélt emberek szoktak tenni: nyugodtan készülünk a legvégsőkre, s akár a lemészárlásra szánt állatok, húnyt szemmel fogadjuk a szívünknek szánt kardot. De még az is előfordulhat, hogy úgy ítéljük meg a helyzetet, miközben a török már eltaposni készül bennünket, hogy az ellenségtől el fog pártolni a szerencse; holott az, miként a kicsiny csirából keletkezett tűz, Perzsiától egészen északig a földnek csaknem valamennyi országát elárasztotta lángjával és füstjével, s miként a gyorsan rohanó folyó, nem csupán egész Ázsiát, hanem Európa és Afrika nagy részét is elöntötte rettenetes forgatagával. Miféle tenger, kérdezlek benneteket, törökök barátai, milyen hegyek, mely folyók, milyen népek maradtak meg közbül, amelyek védelmében biztonságban lehetnétek? Még mindig nem tudjuk, mekkora veszélyben forgunk, sőt magunk lihegünk a béke után, mely nem csupán istentelen és gyalázatos, hanem mindenféle veszélyt is rejt magában, pontosan úgy, mint amikor a zsidók a szolgaság biztos tudatában vissza akartak térni az egyiptomi húsosfazékhöz. Minthogy így állanak a dolgok, Felséges Fejedelem, vagy győznünk kell Krisztus vezérletével, és segedelmével, vagy fel kell áldoznunk a hazáért vérünket s utolsó lehetetünket. Mert a két véglet között középutat keresni olyan, mint amikor a halálra ítélt emberek vagy mészárlásra szánt barmok azt remélik, hogy megmenekülnek; hacsak abban nem bízunk, amit Homérosznál Polyphemos ígért meg Odysseusnak, mégpedig azt, hogy a legmagasabb megtiszteltetés jeleként utolsóként fognak elnyelni bennünket.

Mert ez a mi ellenségünk nemcsak az országok megszerzéséhez, hanem megtartásához is ért, úgy uralkodik, hogy ahol megvetette a lábát, onnan soha sem hagyja elmozdítani magát, és soha többé fű nem terem ott, ahol ez a barbár jégverés tarolt. Ez az én véleményem e

rapit denique inexplebilis nostrorum bonorum sitis: qui Germania devicta Transsylvaniaque subiugata pascuis Poloniae, divitiis Italiae, Galliarum opibus, et amplissimis Hispaniarum fortunis inexhausta siti inhiabit, nec unquam dum regis aut principis alicuius nomen superesse audit, quiescere certe poterit. Nam, me Christe, toto erramus coelo, si patientiam nostram vel tantillum ad incolumitatem nostram profuturam speramus. Quo nos pacis ac pactorum observantiores, aequitatisque retinentiores ostenderimus, eo magis in nos barbarorum insolentiam exacuemus, qui haec nequaquam nostrae virtuti aut bonitati causae, sed desperationi rerum nostrarum tribuent. Proinde nisi armis nos defendamus, nihil certe restat aliud, quam uti solent homines extrema iudicum sententia suppliciis addicti, ut placide ad supremum casum nos componamus, ac veluti pecora macellis destinata tanquam clausis oculis ferrum in praecordia recipiamus. Nisi forte iudicemus cum voluntatem nos opprimendi habeat, fortunam hosti defuturam, qui velut ignis a parvis ortus initiis, omnes iam fere totius orbis regiones inde a Perside ad septentrionem usque fumo et flamma inuasit, ac instar rapidissimi torrentis, non solum totam Aisam, sed magnam quoque Europae et Africae partem horrendis suis tempestatibus inundavit. Quod mare iam, quaeso vos, Turcarum amici, qui montes, quae flumina, qui populi sunt in medio relictī, quorum praesidio tuti esse possitis? Et nescimus adhuc quo versemur in periculo, sed ultra pacem anhelamus, non solum impietatis ac turpitudinis, sed etiam periculorum omnium plenissimam non secus ac olim Israelitae cupiebant ad ollas Aegyptiacas sub certa spe servitutis redire. Quae cum ita sint Serenissime Princeps, aut vincendum est, Christo Duce, et auspice Christo, aut patriae sanguine ultimoque spiritu litandum. Nam medium inter haec duo extrema quaerere perinde est, ac si homines suspendio addicti, vel pecora macello destinata salutem sperent, nisi illud speremus, quod apud Homerum Ulyssi promiserat Polyphemus, nempe ut eximii honorarii loco ultimi devoremur.

Eum enim habemus hostem, qui non solum acquirere, sed etiam conservare regna sciat, quique ita dominatur, ut ubicunque semel vestigium fixerit, nunquam inde se dimoveri patiatur, nec unquam se attollere queat seges, quam semel illa barbarorum calamitas depresserit.

háború neméről, s eddig számos bizonyíték mutatja, hogy Felséged tetszését is elnyerte. Lycurgus, a spártaiak törvényhozója inkább veszni hagyta fél szemét, mintsem elálljon attól a nagyon tiszteletreméltó kezdeményezéstől, hogy hazája számára üdvös törvényeket hozhasson. Az athéniek egykor egy bizonyos Cyrsilust kövekkel dobáltak agyon, mivel azt tartotta, hogy szerencsés dolog békét kötni a barbárokkal, feleségét pedig az attikai asszonyok kövezték meg hasonlóképpen. Miért nem viseljük el hát türelmesen, ha ellentmondanak nekünk, holott elhatároztuk, hogy a haza akarata, mely tiszteletre méltó és üdvös, lesz az irányelvünk? Eddig arról szóltam, mennyire igazságos, Istennek tetsző és nyilvánvalóan szükséges ez a háború, most mintegy ablakon át legalább néhány szóval be fogom mutatni, mennyire hasznos, és egyáltalán nem olyan nehéz, mint amilyennek hiszik.

Először is, ha a fegyverek, melyek segítségével vagy meg kell védenünk a hazát, vagy mindannyiónknak együtt kell elpusztulnunk (nincs olyan jóslat, mely ennél igazabb lehetne), ha tehát a fegyverek a föld méhébe lennének is rejtve: akkor is a lehető legnagyobb igyekezettel kellene napvilágra hozni őket. Most viszont nincsenek elrejtve, és nem is valahonnan, a világ végéről kell megszerezni őket, hanem készen állnak, rendelkezhetünk velük, kezünkben vannak, ha férfiak akarunk lenni. Ámbár Magyarország már a legnagyobb nyomorúságba került, de még vannak kipróbált, válogatott katonái, s ha ezekhez más keresztény erők is csatlakoznak, bizonyosan semmi okunk sincs rá, hogy a barbárok mérhetetlen számától rettegjünk. Nem panaszlom fel most már, hogy a velenceiek, lengyelek és a többi éppen ezen a részen élő átkeresztény istentelen módon szövetkezett a törökkel; ha ők egyesítették volna a föld különböző részein lévő tengeri s szárazföldi erejüket a miénkkel, s szembeszálltak volna a barbárokkal, s jobb szerették volna az Istenhez és testvéreikhez való hűséget megőrizni, mint a rettegő ellenségnek szolgálni, most nem gyötrődnénk. Legyen megengedem — bár nagy lelki tusakodással —, legyen végül, mint mondtam, ahogyan a keresztények végzete rendeli: késleltessék a győzelmet, akik hitszegően elpártoltak tőlünk, melyet a kezünkben tartanánk; ha egyesülnénk velük.

De még hitszegésükkel és elszakadásukkal sem érik el, hogy elveszük egy a barbárok fölött aratható győzelem reményét. Erdélynek és Havasalföldnek vannak még olyan kiváló katonái, hogy végső veszély esetén még a törökök mérhetetlen számával szemben is nem megvetendő csapatokat tudnának önerőből felállítani.

Et haec est mea de genere huius belli sententia, quam serenitati quoque tuae placere multis hactenus documentis comprobatum est. Lycurgus ille Lacedaemoniorum legislator ut salutare patriae leges ferre posset, maluit unum oculorum amittere, quam tam honesto coepto desistere. Athenienses etiam quoddam tempore Cyrsilum quendam, qui pacem cum barbaris iucundam esse censeret, lapidibus obruerunt: similiterque mulieres Atticae uxorem eius lapidarunt. Cur igitur contrarias hominum vidualas patienter non feramus, qui tam honestam salutaremque Patriae sententiam tueri statuimus? Hactenus ostendi, quam hoc bellum sit iustum, pium, et plane necessarium, nunc quam sit utile, et non prorsus ita difficile utque putatur, paucis saltem quasi per transennam significabo.

Primum enim si arma quorum praesidio salus patriae munienda est, aut nobis omnibus ad unum pereundum (: nullum enim hoc verius oraculum esse potest :), si inquam arma in intimis terrae visceribus laterent: nihilominus tamen magna quavis molitione eruenda essent. Nunc vero nec sunt abdita, necque aliunde procul ex ultimis Garamantum regionibus accersenda: sed sunt parata, sunt in promptu, sunt si viri esse velimus, in manibus. Quamvis enim Ungaria iam ad summam paucitatem redacta sit, habet tamen adhuc veteranos selectissimosque, milites quibus si alii Christiani vires coniunxerint, nihil est certe, quod immensum barbarorum numerum reformidemus. Non iam queror de impia cum Turcis conspiratione Venetorum, Polonorum coeterorumque hac quidem in parte pseudochristianorum, qui si classicas terrestresque suas vires diversis in orbis partibus nobiscum coniungerent, et adversus barbaros excurrerent, fidemque Deo atque fratribus suis, quam immanissimis hostibus servare mallent, non laboraremus. Sed esto iam quamvis non sine ingenti animi commotione concesserim: esto inquam demus hoc fato Christianorum, ut illi a nobis perfide dissociati, victoriam, quam coniuncti ipsis pene in manibus habebamus, retardent.

Nequaquam tamen perfidia et schismatibus suis efficient, ut omnem de victoria e barbaris reportanda spem abiiciamus. Habet enim adhuc Transylvania et Transsalpina eum militum florem, utsi extrema necessitas ingruerit, non contemnendas copias possit per se quoque immenso Turcarum numero opponere.

Ennek nemrég ragyogó bizonyítékát adta az a fényes győzelem, amelyet a Szinán basa és az egész török hadsereg fölött arattunk Isten kegyelméből a katonai fegyelem lelkiismeretes betartásával. Ehhez járul még a vidék rendkívüli módon és mértékben megerősített helyzete, úgyhogy nem csoda, ha valamikor Drachometes, a dákok királya le tudta verni, sőt, el tudta fogni Lysimachus makedón királyt. Ez a Traianusszal, a messze leghatalmasabb római császárral kapcsolatos eseményekből is ragyogóan kiviláglik, aki több, mint 16 éven át viselt súlyos háborút Decebál, a dákok királya ellen, és amikor már köröskörül minden vidéket elfoglalt, hogy ezek felől tudjon Dáciába törni, még akkor is alig tudta hatalmas véráldozatok árán legyőzni. Nem említem azokat a nagy veszteséggel járó vereségeket, melyeket törökök a mieinktől szenvedtek el, valahányszor betörték Erdélybe — és ez igen gyakran megtörtént. Itália jó részén kívül most már Németország is igen jóindulatúan viszonyul hozzánk és ügyünkhöz, jóllehet, ez a tartós tétlenség miatt lanyhább lett, de nem kétséges: ha nagyszámú városából és tartományából tapasztalt és kiképzett katonákat küldene, a török seregek nagyságának megfelelő számú csapatot tudna felállítani. Mert nem csupán a barbároknál, hanem nálunk is születnek férfiak, van számos ifjú, aki harcra temett és kész vérét ontani hazájáért, oltáraiért és tűzhelyeiért.

Nem hiányoznak a jó lovak, a vas a fegyverzethez, arany és pénz a katonák zsoldjára, a hadigépek, faltörő ágyúk, sem a többi háborús felszerelés. Az isteni jótékonyság bőkezűen ellátott bennünket mindazzal, amire egy ekkora háború elkezdéséhez szükség van, csak fel kell ismernünk, milyen javaink vannak, a köz érdekét pedig a magánérdek elé kell helyoznunk, s nem szabad habozni, hogy vagyonunkat és életünket örömet feláldozzuk a haza védelméért. Sokan vannak a törökök, de számuk nem végtelen, jórészt vegyes népség szedett-vedett hordaléka, s bár megszámlálhatatlanok, az európaiak sosem hátráltak meg az ázsiaiak elől, hanem a kisebbség majd mindig legyőzte a többséget. Xerxes ötmillió katonával és ezer hajóval megtámadta a kétszáz hajóval felszerelt Görögországot, s mégis, nyolcvanezer görög szét-szórta és megfutamtotta.

Miért lenne hát csoda, ha mi, európaiak legyőznénk az ázsiai és anatóliai barbárokat? Cato méltán nevezte őket nőcskének, Caesar azt mondta róluk: jöttem, láttam, győztem, pedig katonái, amikor a hadvezér a Rajna folyón akart átkelni, hogy megküzdjön a germánokkal, azt mondták, hogy aláírta végrendeletét; ezek az ázsiaiak tehát gyávák,

Cuius rei luculentum certe nuper argumentum prae-buit clarissima illa victoria, quam de Sinano uniuersoque Turcarum exercitu diligenti militaris disciplinae observatione ex gratia Dei reportauimus. Huc accedit munitissimus regionis situs, qui talis tantusque est, ut non sit mirandum Lysimachum Macedoniae Regem olim a Dromochete Dacorum Rege fundi atque adeo capi quoque potuisse. Quod item luculenter aperret etiam ex Traiani Romanorum Imperatoris longe potentissimi rebus gestis qui quamvis amplius XVI. annis cum Decebalò Dacorum Rege bella gesserit gravissima: vix tamen cruentissimam de eo victoriam reportare potuit, cum omnes circumcirca regiones obtinuerit, ex quibus in Daciam irruptiones facere licuisset. Nihil iam dicam de iis cladibus quas Turcae quotiescunque in Transylvaniam irruerunt, quod factum est saepissime, ingenti suo cum detrimento a nostris acceperunt. Iam vero praeter magnam Italiae partem Germaniam quoque habemus nobis nostraeque causae coniunctissimam, quae licet diuturno otio fere elanguerit, non est tamen dubium, quin si veteranos e numerosissima urbium. regionumque multitudine delegerit, militarique disciplina imbuerit, iustas certe Turcicis exercitibus copias opponere possit. Non enim tantum apud barbaros, sed etiam apud nos nascuntur viri, est copiosa iuuentus, bello acta pro patria, pro aris et focis sanguinem fundere parata.

Non equi praestantes, non ferrum pro armatura, non aurum opesve pro stipendio militum, non machinae, tormentaue, non reliqui ad bellum apparatus desunt. Omnia certe quaecumque ad tantum bellum suscipiendum requiruntur, larga nobis manu suppeditavit divina benignitas, modo nostra bona agnoscamus, modo publica priuatis praeponamus, modo opes, vitamque nostram liberaliter in defensionem patriae insumere ne dubitemus. Multi sunt Turcae non tamen infiniti numero, et illi ipsi magnam partem ex collectitia promiscuae plebis colluvie, et quamvis essent innumerabiles: Asianis tamen nunquam Europaei cesserunt, sed paucissimi plurimos plerumque devicerunt. Xerxes quinquagies centenis inscructus hominum millibus, et classe mille ducentisque nauibus adornatam Graeciam inuasit, et tamen ab octoginta Graecorum millibus fusus atque fugatus est.

Quid igitur mirum erit Asiaticos Anatolicosque barbaros a nobis Europaeis profligari? Quos Cato ille mulierculas merito appellavit: de quibus Caesar dixit: Veni, vidi, vici: cuius tamen milites quum Rhenum fluvium contra Germanos pugnaturus, Imperator transire vellet, testamenta consignasse perhibentur: quos denique Asianos, si

ha az európaiakkal hasonlítjuk össze őket, s ezt a régi filozófusok és orvosok is megerősítik magának a tapasztalatnak és a természet erős és csalhatatlan törvényeinek az alapján. Mert kiket győztek le az európai görögök Trójánál? Ázsiaiakat. Ugyancsak a görögök először Marathón mezején, tíz évvel később pedig Szalamisznál — Xerxesnek menekülnie kellett —, majd Plataiánál szórták szét őket. Ázsiaiakat! S azok, akiket a makedón Sándor vert le? Szintén ázsiaiak és keletiek voltak, akiknek erkölceit, életét és intézményeit a törökök mindenben utánozzák. Mert gyakran előfordul, hogy rendkívüli nagyságú hadseregeket csupán kis csapattal vernek szét és futamítanak meg. Így például Marius kétszázezer cimbert terített le nyolcvanezer emberrel, majd Catulusszal együtt kis sereg élén újból 104 ezret ölt meg. Thesszáliában Pompeiust negyvenezernyi gyalogsággal, hatvanezernyi lovassággal, valamint keleti segédsapataival és az egész római nemességgel együtt Caesar megfutamította és kiűzte táborából, holott csupán harmincezer gyalogosa és ezer lovasa volt. Miért szóljak Tigranes hatalmas seregeiről? Lucullus kis csapatocskákkal kerekedett felül rajta. De a török kincstára sem feneketlen és mérhetetlen, mint ahogyan büszkélkednek vele: birodalma virágzása idején is tudott dolog volt, hogy bevételeinek teljes összegéből nem szokott kétmillió aranynál több beérkezni. Ez a jövedelem azonban különböző címeken már nagyon megcsappant, amit nyilvánvalóvá tesz egyfelől a különböző hadjáratok sokasága, másfelől az, hogy nem olyan régen III. Murát saját törvényének előírása ellenére hallatlan adókat vetett ki a törökökre, ami egész birodalmában zavargásokat okozott.

De maga a végtelenül jó és nagy Isten is, a mi oldalunkon áll — ezt csak az nem hiszi, aki a törökkel tart —, hiszen jogosabb okunk van a háborúra és jobban megfelel Isten ígéjének, mivel szentségesen szent vallásunkat védelmezzük. Amazok kocsikkal és lovakkal, mi a seregek Istenének nevével ajkunkon küzdünk; amazok, noha sosem bántottuk őket, háborút indítanak ellenünk, mi a jogtalanul ránk támadót üzzük ki; amazok Mohamed istentelen babonaságáért, mi pedig Krisztus legszentebb vallásáért viselünk háborút; amazok barbárok és hitetlenek, mi műveltek és keresztények vagyunk; amazokat a babona vezérli, bennünket a vallás; őket a sokaságuk, bennünket a hit; ők idegen országokért, mi saját hazánkért, tűzhelyeinkért és oltárainkért harcolunk.

Europaeis conferantur imbelles esse, veteres Philosophi et Medici, firmis infallibilibusque naturae rationibus ipsaque experientia confirmant. Quos enim Graeci Europaei ad Troiam vicerunt? Asianos. Quos iidem primum in campo Marathonis decennio post in Salamine Xerxe fugiente mox in plataeis profligarunt? Asianos. Quos Alexander Macedo armis subegit? Hos ipsos Asianos, orientalesque quorum mores, vitam ac instituta Turcae in omnibus rebus sequuntur. Saepe enim fit, ut exercitus multitudine infiniti parua admodum manu fundantur, atque fugentur. Sic ducenta cimbrorum millia Marius delevit octoginta hominum millibus. Rursus cum Catulo non magna manu centum et quattuor millia necavit. In Thessalia Pompeius cum 40 millibus peditum, equitum vero sexaginta millibus item, cum totius orientis auxiliis, ac omni nobilitate Romana a Caesare fugatus est, et castris exutus, qui tamen non plures, quam triginta peditum millia, ac mille equites habebat. Quid infinitas Tigranis copias commemorem? A Lucullo parvis copiis superatas? Sed nec thesaurus Turcae est plane infinitus et immensus, at quidam iactitant. Nam florente adhuc imperio eius certo cognitum fuit, non amplius, quam vigesies centra aureorum millia ex omni redituum summa ad eum deferri solita. Quae tamen redituum summa quantopere sit iam diminuta multis nominibus, cum ex tot tamque diversis bellis apparet, tum ex eo maxime quod non ita quidem Amurathes 3. inauditas Turcis tributorum exactiones, contra praescriptum legis suae, magno cum totius Imperii sui tumultu imposuerit.

Sed et Deum ipsum ter optimum Maximum a nostris partibus stare, quis non credat, nisi Turcici nominis studiosus, quum et iustiore belli habeamus causam, et conuenientiore verbo Dei, immo sacrosanctam religionem obseruamus. Illi in currubus et equis: Nos in nomine Dei exercituum pugnamus: illi, ne lacessiti quidem, nobis inferunt bellum, nos iniuste illatum propulsamus: illi pro impia superstitione Mahometis, nos pro sanctissima Christi religione bellum gerimus: illi barbari ac infideles: nos humanitate perpoliti ac Christiani: illi ducuntur superstitione, nos religione, illi multitudine, nos fide: illi pro alienis regnis, nos pro nostra patria, focis et aris pugnamus.

És még mindig kishitűen kételkedünk a győzelemben, holott a jószágos és hatalmas Isten és Megváltónk, a Királyok Királya a mi oldalunkon harcol, holott onnan a bűnnel teli Mohamed való, innen az igaz Isten hívői, onnan az istentelen babonások, innen a legnemesebb királyok és fejedelmek, amonnan a zsarnok és a legkegyetlenebb hóhérok, innen a keresztények és bátor katonák, amonnan a gyáva rablók, innen a harcos európaiak, amonnan az elpuhult ázsiaiak; innen a szép szemérem, amonnan a bűnös kéjvágy, innen az igazságosság, amonnan a jogtalanság, innen végül az igazi keresztény erények, amonnan minden véték és szertelen nagy bűn. Noha bennünket is sokféle hiba és fogyatkozás fertezett meg, mégis jobbak vagyunk ama hitetleneknél, sőt, amazok léte hiábavaló, mi, keresztények viszont Isten népe, juhait, legelője vagyunk. Ékesszólóan jósolta meg Isten Dávid próféta által, hogy négy birodalom lesz, majd utána egy ötödik, mely nem azért emelkedik fel, hogy a török zsarnok jelentéktelen szarva a feldúlásán szorgoskodjék. De Ezékielnél is világosan megígéri az Isten Góg és Magóg pusztulását, akik sok tudós ítélete szerint maguk a törökök, s hogy ez e mostani időben fog bekövetkezni, azt az isteni János is világosan kinyilatkoztatja a Jelenések könyvében. A Szentírás ezen igaz jóslataival egybecsengenek azok, amelyek Mohamed birodalmának pusztulásáról kerengenek, mely keletkezésétől számítva nem tart tovább ezer évnél, s ez a szám a tudósok helyes ítélete szerint már csaknem betölt.

De nincs-e hitelt érdemlően emlékezetünkben az, hogy a török épp ebben az időben fog a legerősebben háborúra készülni, s szárazon és vizen megrendíti Európát, a keresztény királyok pedig szembe fognak szállni vele csapataikkal és teljesen legyőzik; s akkor Keletről is támad majd egy király, aki miután a keresztényeknek kitárta az utat Ázsiába, könnyedén a hatalmába keríti mindazt, amit most a török birtokol?

Vagy a széthasadt szikla példázata, melyet Abbas Ioachimus alkalmazott valaha Franciaország királyára, mondván: És akkor majd a kakas megnöveli taraját és uralkodni fog és teljességgel megújul. Az is nagyon valószínű, amit sok bölcs gyakran hangoztat: az ottománok nemzetsége már-már császárainak sorát kimerítve uralkodik, s amint hatalama I. Rudolf császár uralkodása idején keletkezett, kipusztulni ugyanúgy, egy másik Rudolf alatt fog.

Et adhuc de victoria dubitamus pusillanimes, quum ex hac nostra parte Deus optimus, Maximus ac Rex regum Saluator noster pugnet, illinc sceleratissimus Mahomates, hinc veri Dei cultores, illinc impie superstitiosi, hinc nobilissimi reges et principes, illinc Tyrannus et carnifices crudelissimi: hinc Christiani fortesque milites, illinc timidi praedones, hinc bellicosi Europaei, illinc imbelles Asiani: hinc pulcherima pudicitia, illinc nefanda libido, hinc iustitia, illinc inequitas, hinc denique verae christianaeque virtutes, illinc omnia vitia atque scelera enormia. Quamvis enim multiplicibus sumus contaminati vitiis atque defectibus: meliores tamen sumus ipsis infidelibus, immo nequaquam ipsi sunt: sed nos Christiani sumus Dei nostri populus, oves, atque pascua. Disserte enim Deus praedixit apud Danielem prophetam quattuor fore Monarchias, nec quintam posthac surrecturam,¹⁵ ut parvulum illud Turcicae Tyrannidis cornu eam vastare satagat. Sed et apud Ezechielem luculenter promittit Deus miraculosam Gogi atque Magogi, qui multorum eruditorum iuditio ipsissimi sunt Turcae, deletionem, quam in hisce iam ultimis temporibus fore divus quoque Ioannes in sua Apocalypsi manifeste declarat. His verissimis sacrarum literarum oraculis consonant et illa, quae de Mahometano delendo circumferuntur imperio, non amplius ab exorsu suo, quam mille annos duraturo, quem numerum iam fere completum esse recte statuunt eruditi.

An vero a fide dignissimae non memoriae etiam est proditum circa haec eademque tempora maximum apparatus belli Turcam facturum et terra marique Europam concussurum, cui christianos Reges suas esse opposituros copias, et Turcam omnino debellandum: tum vero et ex Oriente Regem quendam oriturum, qui omnibus iis, quae nunc Turca possidet, Christianis via in Asiam patefacta, facile potiat.

Quod quidem Abbas Ioachimus¹⁶ de rupe scissa ad Regem Franciae accomodavit, iamdudum: Et tum, inquit, gallus augebit cristam suam, et regnabit, et omnibus renovabitur. Iam vero illud quoque nimis est probabile quod crebris multorum sapientum usurpatur sermonibus Otthomannicam familiam, iam iam finiendo imperatorum numero regnaturam, ac sicuti sub Rudolpho primo Austriaco Caesare ortum suum habuit: sic sub Rudolpho altero extinguendam.

¹⁵ Talán nem felesleges emlékeztetni arra, hogy a Dániel könyvében megfogalmazott történetsemlélet mennyire meghatározójává lett a protestáns történetsemléletnek is.

¹⁶ Giacchino da Fiore, calabriai apát, a protestáns történetsemléletben feléledő chiliasztikus elképzelések egyik későközépkori ősforrása.

Bár lenne isteni eredetű ez a jóslat, másrészt abban kell szilárdan hinnünk, hogy valamennyi jövődőlés közt azt a legbiztosabb, amely szerint Krisztus, a mi Megváltónk mindig népe mellett fog állni és segítséget fog neki hozni. De maguknak a barbároknak is van egy jóslatuk a gránátalmáról, saját pusztulásukról és a keresztények győzelméről, ez azonban közismertebb annál, semhogy megismételjem.

Úgy vélem, eme jövődöléseknek nagyobb hitelt kell adni, mint akár Joannes Hiltenius, akár Lactantius Firmianus rémképeinek, akik szerint a Kelet újból uralkodni fog, a Nyugat pedig szolgaságba süllyed, kivált, mivel erről már tudjuk, hogy beteljesedett.

Minthogy így állnak a dolgok, Felséges Fejedelem, nincs okunk rá, hogy elveszítsük bátorságunkat: fegyverkezzünk, üzzük ki a fegyvert fegyverrel, s az ellenséget saját területén támadjuk meg. Mert jóllehet, a háború kiemenetele bizonytalan és a hadiszerencse változó, mégis: dicső dolog a szabadságért, az életért, magáért Istenért és a szent vallásért harcolni, és ha elesünk, s sebekkel borítva meghalunk érettük, az nem a halált jelenti, hanem azt, hogy az örökkévalóságba, a halhatatlan életbe költözünk.

Úgy gondolom, eleget szóltam a háború neméről, lehetőségéről és arról, hogy miben lehet reménykedni. Most csekélységemhez mérten azt szeretném legalább néhány szóval kifejtetni, hogyan kell megvívni ezt a háborút.

Mert látom, még azok is, akik ezt hallják, felhozzák velem szemben, hogy a gonosz kiűzésének az a taktikája, amellyel néhányszor már próbálkoztunk, nem járt túl sok szerencsével, és valahányszor a keresztények fegyvert ragadtak és harcba szálltak a törökkel, az régen és a közelmúltban is vereséggel végződött. Hallom is, mit mondanak: fegyverekkel semmire vagy nagyon kevésre megyünk a török ellen. Legyen hát de miféle fegyverekkel?

Hogy eddig milyen nevetségesen irányították a törökök elleni háborút, azt nagyon is jól tudjuk, és mindannyian a leghevesebben méltatlankodunk miatta, épp csak nem vicsorgunk és pusztulunk bele.

Mert ha bevalljuk az igazságot: maga az ellenség sem akarhat és kívánhat egyebet, mint amit a háború irányításával kapcsolatban lát és tapasztal részünkről. Senkisem vesz tudomást a lehetőségekről, hiábavalóak a nagy kiadások, későn kerül sor a tanácskozásokra, még később a hadi előkészületekre.

Quod ut divinitus optandum, sic illud vicissim firmiter tenendum est certissimam omnium esse eam divinationem qua Christus Salvator noster populo suo semper affuturus suppetiasque allaturus creditur. Nam illud ipsorum et barbarorum de rubeo pomo, excidio suo, Christianorumque victoria vaticinium vulgarius est, quam ut hic commemorare libeat.

His ego praedictionibus maiorem fidem censeo habendam, quam vel Ioannis Hiltenii,¹⁷ vel Firmiani Lactantii¹⁸ terriculamentis, quibus illi statuunt Orientem rursus dominaturum et Occidentem serviturum, praesertim cum iam pridem copleum noverimus.

Quae cum ita sint Serenissime Princeps, non est quod animos despondeamus, sed arma paremus, arma armis propulsemus, et hostem in suis territoriis lacessamus. Nam ut concedam incertus esse exitus belli, Martemque communem: tamen pro libertate, pro vitae periculo, pro Deo ipso, Sanctaque religione pugnare gloriosum est, quo quibus cadere, mortemque per vulnere oppetere non est mori, sed in aevum sempiternum vitamque immortalem migrare.

De genere belli, eiusque facultate, quid possit sperari, satis dictum arbitror. Iam qua ratione id ipsum gerendum sit, pro nostra tenuitate paucis saltem indicabimus.

Video enim mihi a multis etiam eorum ipsorum, qui haec audiunt, obiciei istam propulsandi mali rationem, aliquoties iam tentatam minus feliciter evenisse, Christianosque quotiescunque ad arma et manus cum Turcis ventum sit, et olim et proximis annis semper inferiores discessisse. Audio quid dicatur: Armis (: inquis :) contra Turcam parum aut nihil proficimus: esto, sed quibus tandem armis?

Quam ridicule enim bellum contra Turcas hactenus administratum sit, non solum non ignoramus, sed omnes etiam ad unum vehementissime ob id indignamur, et tantum non ringimur ac enecamur.

Nam si verum fateri volumus, ne hostes quidem aliud optare aut velle possent, quam quod a nobis in administranda re bellica fieri cernunt et experiuntur. Omnes negliguntur occasiones, magnae expensae frustra fiunt, sero deliberationes, serius expeditiones suscipiuntur.

¹⁷ Johannes Hiltenus németországi ferences 1458-ban megfogalmazott próféciája szerint 1516-tól fokozatosan megszűnik a pápai önkény, 1651-ben következik be a világ vége, de közben 1600-ban a törökök elfoglalják Olaszországot, s 1606-tól Góg és Magóg egész Európára kiterjeszti hatalmát. Philipp Melanchthon ismerte e jövődölést (cf. *Apologia Augustanae Confessionis. Articulus 13.*)

¹⁸ Lucius Caelius Firmianus Lactantius (240-320k.), egyházatya, Diocletianus egyik fiának nevelője.

Közben pedig csúfosan elfut az idő, melynek során összesűrűsödött minden fontos tennivaló, a pénzt eltékozzák, a keresztények ereje fokozatosan csökken. Végre, amikor a török már határainkat pusztítja, vagy nagy hadsereggel akar ellenünk indulni, akkor végre mi is elkezdünk serényen buzgólni, hogy csapatokat állítsunk fel. De milyen csapatokat, a halhatatlan Istenért? Milyen katonákat állítsunk ki? Veteránokat? Olyanokat, akikkel hozzászoktunk a gyakori győzelemhez? A legkevésbé sem.

Ország szerint s tova szóló dobörgés hangjára, s a nyereség reményében összegyűlnek néhányan, akiknek büzik a munka, ha látnád őket, azt mondanád, ez a nép söpredéke és legalja. Jó, ha minden századik személyében bukkansz olyanra, aki felölti a mellvértet vagy a páncélt, vagy akár csak a háború kezdetén örömet találkozik az ellenséggel. Jóságos Isten, micsoda maradék ez? Fényűzéstől megrontott emberek, tékozlók, korhelyek, szerencsejátékosok, eladósodottak, kéjencek és ehhez hasonlóak (tisztelet a néhány kivételnek), úgyszólván az aljanép, akiket nem a haza védelme vonz a háborúba, hanem a részegeskedés, a szerencsejáték, a rablás vágya, a szentségtörés és minden galád bűn büntetlensége és szabadsága. Tehát, ha az isteneknek is tetszik, ezzel a tömeggel, ezzel az Isten és ember előtt gyűlöletes, elvetemült söpredékkal kezdünk bele a szent háborúba. Majd Mandrabulus módjára szedjük a sátorfánkat és valahol másutt verünk állandó tábort, a szerencsétlen alattvalók vagyónát elvesztegetjük és piócák módjára kiszipolyozzuk őket, úgyhogy táboraink nem a katonák gyülekezetének, hanem a dorbézolásra alkalmas helynek fognak majd tűnni, ahol minden csupa zűrzavar a pazarlás, megvesztegetés, kéjvágy, istentelenség, ittasság, verekedések, veszekedések, gyilkosságok miatt. Alig van olyan katona, aki ne hurcolná magával szeretőjét, a vezérek pedig egyenesen kettőt — micsoda hallatlan gyalázat — vagy még többet visznek magukkal. És mégis ilyen gyönyörűséges, sisakforgós, ragyogóan felcicomázott, elhízott és lustaléptű lovakkal ellátott katonákat kell hatalmas költségen, messziről, idegen földről vagy nem tudom honnét felhajtunk, s nagy idővesztéssel és földjeink kárára az országon áthozunk. Ezek, míg az ellenség nem üti fel a fejét, dicsekedve kérkednek, s szerteszét híresztelik győzelmeiket.

Interim tempus in quo omnia consistunt momenta rei gerendae, turpiter elabitur, pecuniae dilapidantur, sensim vires Christianorum imminuntur. Tandem quum Turca fines nostros infestat, aut cum numeroso exercitu aduersum nos ascendere cogitat: operam tum demum dare satagimus, ut nos quoque copias cogamus. Sed quas copias Deum immortalem? quem militem cogimus? Num veteranum? Num eum, quo saepius vincere consueverimus? Nihil certe minus.

Pulsantur longe lateque tympana ad eorum strepitum conveniunt aliqui lucri spe quos laboris taeditum est: si videres foecem ac sentinam civitatum esse diceres. Vix ex iis centesimus quisque reperiri potest, qui thoracem aut loricam induisset, qui hostem vel a belli limine salutasset. Reliqui Deus bone quales? Homines luxu perdit, decoctores, ganeones, aleatores, obaerati, meretricibus dediti, atque his similes (: paucis exceptis, quibus honos sit :) fere reliqui, quos in bellum trahit non patriae defensio, sed studium ebrietatis aleae rapinarum, sacrilegiorum, stuprorum et omnium scelerum impunitas, atque licentia. Cum huiusmodi igitur turba ac perditissimorum hominum Deoque pariter et hominibus inuisorum colluvie bellum si Diis placet sacrum auspicamur. Mox tandem Mandrabuli more promotis castris stativa alicubi figimus, miserorum subditorum facultates disperdimus, et instar sanguisugarum consumimus ut non tam militum conventus, quam bachanaliam nostra castra videri possint, ubi luxuria corruptelis, libidine, impietate, crapula tumultu, vixis atque coedibus omnia miscentur. Vix ullus est miles, qui singulas meretrices secum non circumgestaret, duces vero ipsi binas pluresve inaudita cum ignominia circumducunt. Et tamen hic bellus, cristatus, ac splendide ornatus, pinguibusque ac tardigradis caballis vectatus miles magnis impendiis procul e peregrinis oris, vel nescio unde est excitandus, magnaue cum iactura temporis et agrorum ad nos perducendus. Itaque si hostis non appareat, gloriose se iactant, ac omnis victoriis suis longe lateque complent.

Mihelyt meghallják, hogy közeleg az ellenség, vagy elmenekülnék, vagy mint a csapatostól egybehajtott disznók, saját tömegüktől megijedve biztonságosabb helyre vonulnak. Ha pedig az ellenség késlekedéssel akarja kijátszani őket, már néhány hónapos várakoztatás is — a nyári kánikula forrósága, vagy az első harapós hidegek — tüstént romlásba és pusztulásba dönti a még oly nagy csapatokat is. Akkor majd, minthogy rosszul mennek a dolgok, megindul a vezérek lelke: egy részük megretten, más részük méltatlankodik; ebből születnek a szemrehányások, az üres és hiábavaló felhánytorgatások: a magyarok a németeket gyávasággal és félelemmel vádolják, a németek a magyarokat árulással, s nekik tulajdonítják a hadjárat sikertelen kimenetelét. Úgy tűnik, e sok baj oka és kútfeje abban rejlik, hogy semmit sem intéznek el jól az elején, semmiről sem tanácskoznak idejében, semmi sem folyik rendben, hanem aki kapja, marja — és mindenre ez a jellemző. Ezt követően mit tettek és mi történt mindig, ha nem sikerült annyira a vállalkozás, vagy szerencsétlenebb volt a kimenetele? Vajon a rómaiak módjára összeszedték erejüket? Vajon megragadták az alkalmat a vereség megbosszulására? Vajon megpróbálták hadicselt alkalmazva visszaszerezni a győzelmet? Dehogyan! Nem emberek módjára viselkedtek, hanem mint amikor a megsebesített vadak vagy kutyák nyüsztelve rejtékhelyet keresnek és ott fekszenek, míg a sebek fájdalma enyhül: az elesettek egy részét és hadi szerszámaikat hátrahagyva elmenekültek a jobban megerősített helyekre vették be magukat s magukban morgolódtak. Majd ha újból visszatér beléjük az élet és a harcok kiújulása felbolydulást szül, megint elkezdenek valamire készülni, megint vállalkoznak valamilyen hadjáratra. Ha valaki azt tanácsolná nekik és odakiáltaná, hogy a török dühével szemben érintetlen katonai erőkre van szükség, senki sem hallaná meg, és mindnyájan kifütyülnék, mert még egyáltalán nem fogták fel a veszedelmet.

Ha pedig ezt követően mindezen téblábolás közepette levelet s hírt kapnának az elszenvedett vereségről, az elfoglalt városokról, a bevett várakról, a legyilkolt, szétszórt és menekülő hadseregről, akkor végre egybegyülnének, összehívnák a vezéreket és tanácsadókat, határozatot terjesztenének elő a török elleni háborúról, újra gyűjtenének holmi csapatocskákat, és segítségért könyörögnének. Így aztán újból a törököké lenne a győzelem s diadalittasan térnének haza, de ezek maguk is ujjonganának s élőszóval és írással szertekürtölnék mindenfelé és minden országban, hogy nem legyőzötként, hanem győztesként térnek meg otthonukba.

Ubi hostis appropinquare dicitur, aut fugiunt, aut tanquam sues agminatim coaceruati, suisque ipsorum tumultibus consternati in tutiora se recipiunt. Quod si vero hostis mora eos eludere velit, confestim certe paucorum mensium expectatione, aut aestinus caniculae feruor, aut primorum frigorum morsus, quantumvis magnas copias nostras peste ac lue conficiunt. Tum re male gesta commoventur ducum animi aliorum ad metum aliorum indignationem: hinc accusationes, hinc vanae mutuaeque criminationes nascuntur, dum Vngari Germanorum ignaviae ac timiditati, Germani rursus Ungarorum proditioni, infoelices expeditionum eventus attribuunt. Harum omnium calamitatum causa caputque videtur in hoc consistere, quod nihil initio recte, nihil maturo consilio, nihil ordine deliberatur, sed ut quique incidit id subito arreptum in omnes eventus efficitur. Postea re minus succedente aut etiam infelicius gesta, quid semper hactenus factum aut gestum fuit? Num more Romanorum fortius insurrexerunt? Num occasionem vindicandae cladis arripuerunt? Num stratagematibus victoriam recuperare tentaverunt? Minime gentium, sed ut percussae bestiae et canes cum clamore latebras quaerunt, et ibi incubant, dum dolor inflictus sopiatur: ita illi relicta magna caesorum parte, ac reliquis instrumentis bellicis in quietem se abdiderunt, ac munitioribus locis inclusi secum mussitarunt. Rursus animis in praecordia redentibus cum exortu tumultu terpidari coeptum est, aliquis iterum apparatus et aliqua expeditio suscipitur. Suaderet aliquis ac occlamaret occurrendum esse furori Turcico viribus militum integris, nullaue adhuc strage accepta, nemo audiret, omnes exploderent.

Deinde sue hanc cunctationem allatis literis ac nuntiis acceptae cladis, expugnati oppidi, captarum artium, caesi, fusi, atque fugati exercitus: tum demum conveniri, tum principes atque consiliarii convocari, tum deliberatio de bello Turcico proponi, tum copiulae rursus aliquae recolligi, et auxilia cogi. Ita Turcis interim victoria potitis, ac cum magno tryumpho domum reuersis, ipsi quoque Ouantes et non victi, uti ipsi passim et voce et literis ubique gentium praedicant, sed victores ad sua tripudia se recipiunt.

Minden korábbi hadjárat kézzelfogható bizonyíték arra, hogy ez így történne, hiszen nem ez játszódott-e le minden korábbi hadjárat során? Mert ha Esztergomot a második hadjáratban visszafoglalták, azt Istenen kívül egyedül Mansfeldnek, a hadvezér katonai felkészültségének kell tulajdonítanunk. A havasalföldi győzelemmel kapcsolatosan sem lehet panaszkodni, melyet Felséged vívott ki Isten segédelmével és saját kiváló katonai felkészültségével, s ragyogó példáját adta, hogy a törököt le lehet győzni. Miért csodálkozunk hát, ha a török mindig győz, mi pedig vereséget szenvedünk? Ők sikeresek, mi pedig mindenben sikertelenek vagyunk, ők azonban, mielőtt belefognak valamibe, megtanácskozzák, mi pedig azután gondolkozunk, miután lezajlottak a dolgok, és akár a frige, későn kapunk észbe. Ez bizony olyan, mintha a betegnek halála után nyújtának oda az orvosságot, vagy még inkább, mintha gyermeki módon játszadoznánk, ha ugyan játék az, ha a vezérek égbekiáltó ostobaságáért az ártatlan achivok lakolnak meg.

Ha ez továbbra is így lesz, ki jövendölhetne szerencsés kimenetelt, jó sorsot hadjáratainknak?

Mert ha senki sem reméli, hogy sántán rohamra tud indulni a csatában, béna tagokkal, vakon nyilazva versenydíjat tud szerezni: hogyan bízhatunk a győzelemben, miközben a vezérek nem törődnek semmivel, a katonák pedig mindent megengednek maguknak? Visszatérek tehát oda, amiből kiindultam, és teli torokból, teli tüdővel kiáltom, jósolom, az eget és a csillagokat hívom tanúul, hogy vagy fegyvert kell fognunk a pogány ellenség ellen, vagy mindannyiónknak az utolsó szálig könyörtelenül el kell pusztulnunk.

De milyen fegyverekre, milyen katonákra, milyen háborúra és milyen harci felkészültségre várjak? Itt a Rhodus, itt ugorj! Bizonyára könnyebb vádlóan felmutatni, mi az, amivel nem rendelkezünk, mint külön-külön számba venni, mennyi és milyen dologra van feltétlenül szükségünk ehhez az igazságos, dicsőséges és kikerülhetetlen háborúhoz.

A győzelem eléréséhez mindenekelőtt szilárd vallásra van szükségünk. Ezt még a törökök is belátják, akik ugyan Mohamed istentelen tanának hívei, de ezt olyan tisztelettel, olyan egyetértéssel ápolják, hogy a régi rómaiak példájára, akárcsak azok, részben az állam, részben a magánügyek, elsősorban azonban a hadügyek legerősebb alapjának tartják.

Hec se ita haberi omnes superiorum temporum expeditiones manifestae declarant. Nonne enim haec omnia in praeteritorum annorum expeditionibus evenerunt? Nam quod Strigonium secunda expeditione captum videmus, id secundum Deum soli Ducis Mansfeldii disciplinae militari acceptum feramus oportet. Nec de Transalpina victoria quicquam conqueri necesse est, quam Serenitas Tua singulari militari disciplina post opem Dei consecuta est, Turcamque vinci posse clarissimo exemplo demonstravit.

Quid mirum igitur Turcas semper vincere nos semper affligi? ipsos proficere nos in omnibus deficere, quum ipsi soleant antequam rem gerere aggrediantur, consultare, nos vero rebus peractis deliberare, et cum Phrygibus sero sapere? Certe hoc nihil aliud est, quam post mortem medicinam aegroto adhibere, vel plusquam pueriliter ludere, si tamen lusus sit tanta Ducum vaecordia innocentes achinos plecti?

Quod si ita deinceps quoque fiat, quis prosperum exitum, felicemue nostrarum expeditionum fortunam ariolari queat?

Si enim nemo claudum in certamine cursus, nemo mancum cestibus, nemo coecum sagittis bravium assequi posse speravit: Quomodo nos victoriam nobis in tanta ducum negligentia, militumque licentia pollicebimur? Revertor itaque eo, unde discessi et quanta possim vocis laterumque contentione proclamo, praedico, coelum atque sydera testor aut armis contra prophanum hostem utendum esse, aut omnibus ad unum nobis crudelissime pereundum.

Sed qualia requiram arma qualem militem, quale bellum atque disciplinam: hic Rhodus est, hic saltus. Facilius est certa ea accusando ostendere, quod non habeamus, quam commemorare singillatim, quae quantaque ad tam pium gloriosumque bellum necessaria habere debeamus.

Primum omnium ad victoriam consequendam religionem esse necessariam, vel ipsimet Turcae vident, qui quamvis impiam Mahometis doctrinam sectentur: eam tamen tanta reverentia, tantoque consensu colunt, ut exemplo veterum Romanorum non secus eam atque totius cum publicae, tum privatae imprimisque rei bellicae firmissimum esse fundamentum statuunt.

Bennünket viszont megosztott a keresztény vallás különbözősége, s nem tudunk többet elérni velük szemben, mint az egy kocsiba különböző irányban befogott lovak.

Ezért amikor II. Murátnak azt mondta valamelyik udvari embere, hogy félő, a háborúval ingerelt keresztények elhatározzák, hogy egyesült erővel indulnak ellene háborúba, a mosolygó zsarnoknak a következő mese jutott eszébe s így szólt: Midőn egyszer a farkasok észrevették, hogy jókora csapat kutya (ők ugyanis így nevezik a keresztényeket) közeledik feléjük, igencsak megrettentek, de egyikőjük, amelyik előbb járt a többinél, fölmászott a legközelebbi hegycsúcsra, hogy megnézzze, mekkora a kutyaák száma, majd vidáman visszafordult az övéihez, s így szólt: nincs mitől félnünk.

Ellenségeink színe és szokásai ugyanis annyira különbözőek, hogy nem tudnak közös elhatározásra jutni, ha pedig egyenként jönnek, könnyen elbánunk velük. Bizony, ez történik a keresztényekkel is vallásuk különbözősége miatt, ezt érezzük is és fájdalmat okoz, de nem igen tudunk segíteni rajta. A jó fejedelmekhez azonban mégis az illik, ha már nem is tudják gyökerestől kiirtani ezt a bajt, mert erre egyedül Isten képes, hogy készítsenek valamilyen gyógyszert ellene.

Ha a régebbi időkben találunk hasonló példákat, hasznos dolog megvizsgálni őket és a tanulságosabbakat utánozni közülük. Amikor V. Károly, Nagy Károly óta a leghatalmasabb császár kegyetlen háborút indított a protestánsok ellen és úgy látta, hogy semmi haszna nincs belőle, úgy irányította a fejedelmek s a többi halandó lelkét, hogy szigorúan betiltván a többi szektát és eretnokséget, a vallás Isten ígéjének leginkább megfelelő formáját, a katolikusokét és a protestánsokét akarta szóhoz juttatni az egész birodalomban, nehogy megnyissa az utat a barbároknak Németország felé. Ezzel a mérsékléssel, mint látjuk, elérte azt, hogy ha szándékaikat egyeztetni tudják, akkor képesek a török elleni háborúra készülni, amennyiben valóban erre akarják adni a fejüket.

Mindenesetre az lenne kívánatos, ha a vallási egyenetlenkedést teljesen meg lehetne szüntetni, s még ha ezt könnyebb is kívánni, mint amennyire valószínű a bekövetkezése, a fejedelmeknek azon kellene fáradozniuk, hogy a vallási ellentétek miatt elkeseredett nemeseket és közrendűeket a fenyegető hatalmas veszélyre és az egyetértés szükségességére való figyelmeztetéssel kigyógyítsák ebből, ezért, hogy legalább a háború idején legyenek egységesek, maradjanak együtt és

Nos vero Christiani religionis varietate distracti, non plus contra eos efficere possumus, quam in diversa nitentes equi uni currui iuncti.

Unde cum Amurati secundo, quidam purpuratorum formidandum esse diceret, ne Christiani bello irritati coniunctis viribus bellum in eum cogere decernerent, subridens Tyrannus meminisse inquit, illius fabulae convenit. Quum lupi aliquando magnam canum (: ita enim ipsi Christianos appellant :) multitudinem adversus se adventare cognovissent, vehementerque consternati fuissent, unus ex iis provector coeteris, in proximum montem profectus, cacumen eius, ut canum multitudinem contempleretur, conscendit. Verum cum eos multos quidem, sed diversorum colorum esse conspexisset, laetus ad suos reversus non est inquit, quod timeamus.

Tanta est in hostibus nostris colorum morumque diversitas, ut in aliquem simul conspirare nequeant, singulos vero si venerint, facile absorpserimus. Id certe Christianis ob religionis varietatem usu venire magis dolere, santireque quam sanare possumus. Verumtamen decet bonos principes, cum hoc malum funditus extirpare nequeant, id enim est solius Dei, aliquam tamen ei medicinam facere.

Utile est ergo in simili casu exempla vetera inspicere, et ex iis prudentiora imitari. Cum Carolus V. Imperatorum a Carolo usque Magno potentissimus bellum adversus protestantes gereret acerrimum, nihil se eo profecturum animaduertens, ne barbaris in Germaniam viam patefeceret, ita animos principum coeterorumque mortalium conciliavit, ut severe interdictis coeteris sectis, haeresibus duas religionis formas verbo Dei convenientiores in toto imperio sonare voluerit Catholicorum et Protestantium. Qua moderatione id effectum videmus, ut iam qualicunque animorum concordia bellum in Turcas moliri possent, si serio manus operi admouere vellent.

Optandum quidem certe esset, ut haec religionis discordia penitus tolli posset: verum si iam id optari, magis quam fieri queat, danda saltem esset principibus opera, ut animos tum nobilium, quam ignobilium controversiis religionis exulteratos saltem instanti periculo summaque consentiendi necessitate sanarent, ut belli saltem tempore sint unum, maneant unum

haljanak is meg együtt mindazok akikért Krisztus odaadta életét, s akiket egyetlen szövetség és egyetlen keresztség kapcsol össze.

Frangepán Ferenc kalocsai érsek bölcsen intette egykor a császárt és a többi német fejedelmet: vessenek végre véget a belső viszálykodásoknak, adják fel a vallási vitákat és foglalkozzanak mindnyájan a török háborúval, mivel a testvéri egyenlenségeket nyugalmasabb időben könnyebben el tudják rendezni. Mert ha a fejedelmek a vallást akár erőszakkal, akár valamilyen közvetett úton megzavarják, kétségtelenül teljesen elidegenítik maguktól alattvalóikat és restté teszik őket a barbárokkal szembeni háborúra, márpedig ennek a legkevésbé sem szabad bekövetkeznie; sőt, még a polgárháborút is kiváltják ezzel, és magukhoz vonzzák a külső ellenséget. Josias, Josaphat és a többi istenfélő király példája szerint inkább arra kellene törekedniök a fejedelmeknek, hogy szigorú törvények segítségével nyilvános megbánást és könyörgéseket rendeljenek el, az emberek nagy mértékben megromlott erkölcsét javítsák meg, a nyilvánvaló istenkáromlást súlyosan büntessék meg, és teljes buzgalmukkal azon legyenek, hogy egyetértést hozzanak létre az összes rend között. Mert az égen és földön minden jó az egyetértésből ered és az egyetértéstől függ, s nem csupán az országoknak, városoknak, otthonoknak, hanem magánemberként is mindenkinek nagyon nagy szüksége van rá. Helyesen mondja az isteni próféta, hogy mennyire jó és örömteli dolog, ha a testvérek egyet akarnak.

De bölcs fia, Salamon is úgy szólt, midőn az egyik épített, a másik pedig lerombolta, hogy amit tesznek, az nem egyéb, mint hiábavaló munka.

Megváltónk pedig valamennyi közt a legsúlyosabb szót mondta ki: minden birodalom, mely megosztja önmagát, elpusztul. Cyrus, a perzsák királya e szerint a példa szerint cselekedett. Scylurus és Scythia inteni akarván fiaikat azt parancsolták, hogy törjenek szét egy vesszőnyalábot. Amikor ez együttesen nem sikerült, egyenként adták oda nekik a vesszőket, hogy törjék szét, s egyedül is könnyen elbántak velük. Látjátok, mondták, ugyanez történik majd velünk is: ha kölcsönös béke tart össze bennünket, senki sem tud legyőzni, de ha gyűlölködés választ szét, bárki felülkerekedhet rajtunk. Helyesen mondta Sallustius is, hogy az egyetértés révén a kis dolgok is hatalmassá nőhetnek, a viszálykodás ellenben még a nagyokat is romlásba dönti.

morianetur et unum, pro quibus ipse Christus est mortuus, quosque iungit unum foedus, unumque Baptisma.

Sapienter ergo Franciscus de Frangepanibus Archiepiscopus Colociensis monuit olim Caesarem, ac coeteros Germaniae principes,¹⁹ ut tandem modum imponerent domesticis discordiis, et omissis de religione disceptationibus totos se se bello Turcico dederent, quum discordiae fratrum postea quoque quietiore tempore facilius componi possint. Nam si principes religionem vel vi, vel oblique turbauerint, nihil dubii est, quin animos subditorum a se alienissimos reddant, et ad bellum contra barbaros, quod tamen minime omnium fieri debebat, segnissimos efficiant, immo plerunque bellum quoque ciuile excitent, externosque hostes attrahant. In id potius principibus incumbendum foret, ut exemplo Iosiae, Iosaphati, coeterorumque piorum Regum, publicam poenitentiam atque preces indicerent severis legibus, corruptissimos hominum mores corrigerent, manifestas in Deum blasphemias graviter vindicarent, et omnes ordines summo studio ad concordiam adducerent. Quicquid enim in coelo atque inter mortales optimum est, id omne a concordia profiscitur et pendet, ac non provinciis duntaxat, urbibus ac domui: sed privato etiam cuique maxime necessaria est. Itaque recte regius propheta: Ecce inquit, quam bonum et quam iucundum est habitare fratres in unum.

Sed et sapientissimus eius filius, Salomon, cum unus aedificat et alter demolitur, quid aliud agunt, nisi quod frustra laborant.

Immo Salvator ipse noster omnium gravissime, omne, inquit regnum inter se divisum desolabitur. Cyrus Persarum Rex, idemque exemplum imitatus, Scylurus Scyta cohortari filios allatum virgarum fasciculum confringere iusserunt. Id quum praestare valeret coniunctim nemo, tum singulas perfringendas eis dederunt, quas cum singuli facile confringerent: Videtis, inquit, idem nobis futurum, ut mutua pace concatenatos nullus expugnare valeat, odiis vero seiunctos quis superare nequeat? Recte ergo Sallustius concordia res parvas in immensum crescere, discordia vero etiam magnas dilabi dixit.

¹⁹ Oratio Francisci comitis de Frangepanibus... Ratisbonae, 1541 (RMK III. 337.)

Mert akár leplezett a viszály, akár nyilvánvaló, olyan, mint a szárazkór, amely nem szűnik meg előbb, csak ha az egész testet megtámadta és tönkretette. A makedón Philippus is ezzel az eszközzel pusztította el egész Görögországot: az athéniek, spártaiak és thébaiak belső viszályainak segítségével.

A török kezében is ott a viszálykeltés, mint kitűnő eszköz, mellyel a leghatalmasabb országokat is fenekestől felfordítja. Ha valahol nem talált rá, titkos, de a maga számára is nagyon ismerős cselszövással el szokta hinteni, ha kialakult, pénzt nem kímélve táplálja, ha elcsendesedett, bármi módon, ahogy csak tudja, felszítja, s békés időben azért könyörög, hogy csak ezt az egyet küldje Isten a keresztényekre.

Így foglalta el ez a ravasz zsarnok Görögországot, Epirust, Dalmáciát, Illyriát, Mysiát és a mi igen szerencsétlen Magyarországot. Sőt, most is arra törekszik a gyakori követségekkel, hogy a viszályt föltámassza a keresztények között és megossza erőinket, s a magyaroktól elválasztott németeket a teljes megsemmisülésbe vigye.

De senki sincs, aki ne látná, hogy ezek a dolgok mind szükségesek a győzelemhez: térjünk hát át a rejtettebb dolgokra, melyek kevésbé nyilvánvalóak az emberek számára.

Mindenekelőtt, ha le akarjuk győzni a törököt, tapasztalt hadvezérekre van szükségünk, akiket nem a királyokkal és fejedelmekkel való rokonság, nem az irántuk megnyilvánuló egyéni kedvezés vagy valamely méltóság, hanem a hadvezéri erények, a hadviselés tudománya, a kiváló erény, a tekintély és szerencse tüntetnek ki.

Az erény ugyanis magában foglalja a kitartást a tennivalók közepette, a bátorságot a veszélyben, a szorgalmat a cselekvésben, a gyorsaságot a feladat elvégzésében, a megfontoltságot az előrelátásban. Ugyanide tartozik a hűség, feddhetetlenség, mértékletesség, emberség és más hasonló erények, s ha ezek hiányoznak, a hadvezérek bizony többet ártanak az államnak, mint használnak. Helyesen ítél, aki azt mondta magának, hogy félelmetesebb az a hadsereg, ahol oroszlán vezet szarvasokat, mint az, ahol a szarvas oroszlánokat.

Az athénieknek — mint tudjuk — egykor jóslat mondta meg, hogy vezéreik hibájából pusztulnak majd el, s ezt végzetük igazolta is. És azt látjuk, keresztény testvérem, ugyanez történik velünk is jó néhány éve: hogy vezéreink — tisztelet a néhány kivételnek — játszadoznak, nem pedig harcolnak, s tapasztalatlanságuk és gyávaságuk miatt úgy tűnik, nem a török ellen, hanem a törökök érdekében viselnek háborút.

Discordia enim sive sit manifesta, siue occulta similima est phrasi, quae non prius desistit, quam totum corpus profligatum everterit. Sic Philippus Macedo non alio certe instrumento, quam intestinis Atheniensium, Lacedaemoniorum, et Thebanorum dissensionibus totam evertit Graeciam.

Habet Turca discordiam pro praecipuo instrumento quo potentissima quaeque regna funditus evertit. Ipsam itaque si nulla fuerit, occultis et sibi familiaribus dolis serere solet, nascentem nulli pecuniae parcens auget, sopitam quibus potest modis excitat, et statis temporibus hanc solam a Deo Christianis immitti precatur.

Hac arte Graeciam, Epirum, Dalmatiam, Illyricum, Mysiam, et miserrimam quoque nostram Ungariam, vaferrimus Tyrannus occupavit.

Immo ne nunc quidem aliud, tam crebris legationibus agit, quam ut discordia inter Christianos excitata, vires nostras dissociet, seiunctosque Germanos ab ungaris ad internationem disperdat.

Sed haec omnia ad victoriam necessaria, nemo est, qui non videat: veniamus ergo ad ea occultiora, quae vulgo minus patent.

Primum ergo omnium, si Turcas vincere volumus peritos copiarum duces habeamus oportet, quos non propinquitas regum ac principum non priuatae gratiae aut qualiscum e dignitas, sed Imperatoriae illae virtutes, scientia rei militaris, excellentia virtutis, autoritas et foelicitas commendare debent.

Virtus autem complectitur laborem in negotiis, fortitudinem in periculus industriam in agendo, celeritatem in conficiendo, consilium in providendo. Eodem pertinet fides, innocentia, temperantia, humanitas, et similes virtutes, quae si defuerint, plus certe nocebunt duces copiarum, quam rei publicae prodessent. Unde recte iudicavit, qui dixit sibi, magis formidandum exercitum, videri cervorum duce leone, quam leonum duce cervo.

Sed certe quod Atheniensibus oraculo quondam praedictum fuisse accepimus perituros illos ducum vitio, atque id exitus comprobavit, idem me Christe, nobis quoque tantum non quotannis usuvenire videmus, quorum duces paucis exceptis, quibus honos sit, ludere, non pugnare, et pro Turcis, non contra Turcas bellum gerere ob iperitiam et ignauiam videntur.

A kiváló vezérek mellett részben olyan emberekre lenne szükség, mint amilyeneket Diogenész keresett. égő lámpásával, de nem talált, részben olyanokra, mint amilyeneket lámpás nélkül is mindenfelé látott. Mondom, a háború viseléséhez katonai vezetőkre, előljárókra és katonákra is szükség lenne. De milyenekre? Külföldiekre? A legkevésbé sem, hanem sajátokra, s ha csak egy mód van rá, a mi területünkön születettekre.

Vajon olyanokra, akik vaktában gyűlnék össze a zászló alatt és futnak össze a dobszóra? Semmi szín alatt, hanem olyanokra, akiket a bölcs hadvezérek szigorú ítélete alapján válogattak ki.

Kezdőkre és újoncokra van szükség, akik még a szagát sem érezték az ellenségnek? Aligha, hanem pajzsra, kardra, dárdára, nyílra, lövedékre, lovasságra, gyalogságra, pénzre, olyanokra, akik a hadművészet egyéb ágaiban is a lehető legjáratosabbak. Mert ahogyan Vegetius írja Valentinianus Caesarhoz: a csatákban nem annyira a nagy létszám és a tapasztalatlan vakmerőség, hanem a hadművészet és a gyakorlat szokta meghozni a győzelmet.

Tehát ha békét akarsz, készülj a háborúra: aki győzelemre vágyik, az szorgalmasan képezzen ki katonaságot, aki kedvező eredményeket vár, az ne a véletlenre, hanem tudására bizza magát. Mert míg a jól kiképzett katona harcba vágyik, a tanulatlan fél tőle; többet ér a csatában a tapasztalat, mint az erő, s ha hiányzik a fegyverforgatás tudománya, a paraszt semmiben sem különbözik a katonától.

S noha a hadsereget megszámlálhatatlan mennyiségű vargával, szabóval s más hadban járatlan emberrel töltötték fel, semmit sem érnek az ellenséggel szemben, ha előzetesen a legszigorúbb kiválogatás alapján nem képezik ki őket a lehető leggondosabban. Egykor a perzsák is ragaszkodtak a katonák kiválogatásának és kiképzésének elvéhez, akik Cyrus vezetésével maguk alá vetették Keletet; ezt tették a makedónok, akik Fülöp és Nagy Sándor uralkodása alatt leigázták a perzsákat és görögöket; ezt a rómaiak, akik a negyedik birodalmat alapították meg, ehhez tartják magukat most a törökök, akik évente tapasztalt hadvezéreket küldenek a különböző tartományokba, s ezek a keresztények gyermekei közül minden harmadikat vagy negyediket kiválasztanak.

Ezek közül az alkalmasabbakat kora gyermekkoruktól fogva a katonaságnak kötelezik el, és mindenféle fáradtságnak, katonai kiképzésnek vetik alá és szüntelenül gyakorlatoztatják őket.

Post duces eximios hominibus opus esset partim talibus, quales Diogenes interdiu accensa laterna, quaerebat, sed non inveniebat: partim etiam quales ubique sine lucerna videbat. Opus inquam esset ad bellum gerendum, et praefectis tribunisque militum et militibus. At qualibus? Num externis? Minime, sed nostris et in nostra quantumquidem fieri potest, regione natis.

Num temere ad dexilla, tympanaque confluentibus? Necquaquam. Sed acerrimo prudentissimorum ducum iudicio delectis.

Num tyronibus et novitiis, qui ne a primo quidem belli limine hostes salutarunt? Haud opinor: sed scutis, gladiis, hastis, sagittis, bombardis, cursu, coestu, lucra, coeterisque militaris disciplinae praeceptis longe instructissimis. Nam ut Vegetius ad Caesarem Valentinianum scribit: in omni praelio non tam multitudo et virtus indocta, quam ars et exercitatio solent praestare victoriam.

Ergo qui desiderat pacem praeparet bellum: qui victoriam cupit, militem inbuat diligenter, qui secundos optat eventus dimitet arte, non casu. Nam sicut bene exercitatus miles praelium cupit, ita formidat indoctus, plusquam in pugna prodest usus, quam vires, et si doctrina cesset armorum, nihil distat rusticus a milite.

Quamvis igitur exercitus innumera multitudine sutorum, sartorum, coeterorumque imperitorum sit completus: tamen contra hostem nihil proficiet, nisi ante acerrimo delectu habito militari disciplina diligentissime sit institutus. Hanc tenuerunt diligendorum exercendorumque militum rationem Persae olim, qua orientem sibi Duce Cyro subiecerunt: hanc Macedones, qui Philippo Alexandroque regibus Persas, Graecosque subiugarunt: hanc Romani, qui quartam constituerunt Monarchiam, hanc denique obtinent ipsimet Turcae qui quot annis peritos militiae duces mittunt in diuersas prouincias, qui de pueris Christianorum tertium aut quartum quemque deligant.

Ex iis aptiores a prima statim pueritia militae destinant, et omni laborum militarisque disciplinae praeceptis imbutus diligentissime exercent.

Ebből a mondhatni nevelőiskolából némelyekkel a janicsárok megcsappant légióit töltik fel, és azáltal, hogy átmennek valamennyi katonai rendfokozaton, valamint nagy tisztségek és jutalmak kilátásba helyezésével hozzászoktatják őket, hogy a győzelmet el kell érni, némelyeket pedig basává, szpáhivá, béggé tesznek és más előjárói méltóságokba emelnek ki. Azt mondják, amikor Philopoimén, akit a görögök utolsó hadvezérének tartanak, úgy látta, hogy a görögök régi hadi tudománya már teljesen odavan, a legválogatottabb nemes ifjúságból nagy csapatot állított maga mellé, s amikor egyszer az ifjak e tetszetősen felfegyverzett csapatával belépett valamelyik görögországi színházba, mely zsúfolt volt az emberektől, mindenki nagy tapssal jutalmazta.

Ha az ő példáját követnék a fejedelmek, s a hadművészetet újra élővé tudnák tenni: nem kétséges, hogy a törökök hadi erényét nem csupán ki tudnák egyenlíteni, hanem felül is tudnák múlni, s dicsőséges győzelmet tudnának aratni fölöttük. S ha csekélyebb is vagyok annál, hogy akár egy szót is merjek szólni erről a dologról, mégis úgy ítélem, az lenne a leghelyesebb, ha a keresztény fejedelmek, köztük pedig Felséged, a kiváló Fejedelem szintén gondoskodnék az egyes nemzetekből a legszigorúbb válogatással kiszemelt meghatározott számú lovasság és gyalogság felállításáról, és ellátná őket a szükséges fegyverekkel, amelyeket a hadviselésben legjáratosabbak állítottak elő, s gondoskodnék róla, hogy különböző hadgyakorlatok révén mindig készen álljanak bármilyen háborús eseményre. Ha ezt megtenné (és ezt legalább a példa kedvéért szeretném elmondani), a különböző népekből: magyarokból, székelyekből, szászokból, oláhokból és a betelepült rácokból jól felfegyverzett és kiképzett gyalogosok és lovasok komoly ezreit tudná kiválogatni, mert ettől még az egyiptomiakat sem kellene megkimélni, s nem kétséges, ha így szerveznénk meg a sereget, akkor nem csupán a szomszédok, hanem az idegenek is nem remélt módon segítségünkre sietnének, amikor a helyzet megköveteli.

Helyesen mondotta Xenophon, aki igen tapasztalt hadvezér volt, hogy azok, akik mindig készen állnak a fegyverfogatásra, ugyanezt az elvet követik azért, hogy sok barátjuk legyen, ellenségük pedig egy sem. Mert ha nincs is semmilyen segédcsapatunk egyesítve, a veteránok eme seregével a nemesség maradék rendjeit és a polgári segédcsapatokat, könnyebben fel tudnánk tartóztatni az ellenséges támadást, és veszteségeket is tudnánk okozni nekik.

Ex hoc veluti seminario alios diminutis Ianizarorum legionibus supplementum surrogant, et per omnes militiae ordines propositis maximis honoribus adque praemiis, ad victoriam consequendam assuefaciunt, nonnullos(!) ad Bassarum, Spahiarum, Begorum, coeterorumque praefectorum dignitates evehunt. Narrant Philopoemenem, quem Graecorum Imperatorum ultimum dixerunt, quum videret vetustam Graecorum rei militaris disciplinam penitus abolitam esse, haud exiguam nobilissimae iuventutis manum sibi adiunxisse, quumque aliquando cum hoc iuvenum globo militari armatura decenter ornato in quoddam Graeciae theatrum multitudine hominum refertum introiisset, magnum illi ab omnibus plausum esse datum.

Cuius exemplum si principes sequerentur, labantemque bellicae rei disciplinam in usum revocarent: non est dubium, quin militarem Turcarum virtutem, non solum adaequare, sed etiam superare, gloriosissimamque de iis tandem victoriam reportare possent. Et si autem minor sum, quam ut vel unicum hac de re verbum facere ausim: tamen rectissimum fore censuerim, si cum alii Principes Christiani, tum inter eos Serenitas Tua, Princeps inclyte, certum ex singulis nationibus equitum, peditumque numerum, acerrimo delectu habito seligendum curaret, eosque hominum rei bellicae peritissimorum opera, armis necessariis adornaret, omnibusque militaris rei exercitiis continue ad omnes belli eventus imbuendos curaret. Quod si faceret, et (: quod saltem exempli causa dictum velim :) seria ex singulis nationibus Ungaris, Siculis, Saxonibus, Volachis et peregrinis Rascianis equitum peditumve millia probe armata exercitaque seligeret, nam ne Aegyptiis quidem hic parci deberet: nullum est dubium, quin hoc institutum non modo vicinorum sed etiam alienorum insperata auxilia, cum res poposcerit, nobis adiungeret.

Recte enim dixit Xenophon Dux rei militaris peritissimus eos, qui semper in promptu, et expedita habent arma, hoc consequi, ut amicos habeant multos, inimicos, vero nullos. Quod si quandoque nos omnia destituant auxilia: his tamen veteranorum copiis, reliqua ordinaria nobilitatis, civium auxilia adiungentes, facilius, et impetum hostilem sustinere, et negotium eis ultro facessere possemus.

Ha valaki szememre vetné, hogy gyerekes dolog és a nagyotmondók sajátja, hogy rég eltemetett dolgokat akarnak újra felidézni, annak azt fogom válaszolni, hogy a királyságokat és birodalmakat a katonai erény és a jól felkészült hadsereg ereje hozza létre s ugyanez őrizi is meg őket. Ha eldobod a fegyvereket, elbocsátod a katonákat, semmibe sem veszed vagy megveted a hadtudományt, akkor szükségszerű, hogy az ország vagy magától kezd hanyatlani, vagy szomszédainak zsákmányává válik. Ilyen volt egykor a makedónok phalanxa, a rómaiak légiói, Korvin Mátyás ama cseh veteránjai: ilyen most a janicsárok rendje, akik ereje azelőtt is növelte a török birodalmat, most pedig a lehető legnagyobb mértékben kiterjeszti. De minden kérdés között a leglényegesebb annak megfontolása, hogy honnan lehet elegendő pénzt szerezni az állandóan a végeken állomásozó csapatok ellátására és a csapatok gyakorlatoztatására. Még ha sikerül is a pénzszerzés más, tisztes módját megtalálni, hasznos lenne, ha a belgák eljárását is utánoznánk: ők már hosszú évek óta képesek arra, hogy háborút viseljenek a spanyolok ellen, melynek céljaira mind előkelőik, mind gazdagabb matrónáik önkéntes adományokat szavaztak meg, s ezt a fényűző lakomákra és öltözködésükre szánt összegből vették el.

Ha valaki azt hozná fel ezzel szemben, hogy arannyal fogjuk az embereket, ha ilyen meggondolások alapján viselünk háborút a török ellen, annak könnyen válaszolok: ami szép, az nehéz. Mert fordíthatjuk-e helyesebb célra a kiadásokat, mint olyasmire, melyért nem szabad túl nagy árak tartanunk azt sem, hogy kockára tegyük életünket? Ha a hajós dühöngő viharba kerül, inkább minden értékes tárgyat kidob, semmint hajótörést szenvedjen, vagy végveszélybe jusson.

Az orvosok is hasonlóképpen cselekszenek, amikor a test bizonyos részeit habozás nélkül kiégetik vagy felvágják, csakhogy az egész testet meggyógyítsák. Régebben az angol izzadmányos kórt és a francia nyavalyát — ezek új és külföldről származó betegségek — új gyógyszerekkel is kúrálták, hasonlóképpen a török támadás visszaverésére is hiába használnánk a most szokásos fegyvereket, más, hatásosabb harcmodorra kell áttérnünk, s az új bajra az orvosok példája szerint új gyógyszert kell alkalmaznunk.

Igaz ugyan, az ezen katonák kiválogatásáról és hadi jártasságáról szóló gondolatok egyáltalán nem újak, hanem régiek, és a perzsák, makedónok, rómaiak teljességgel e szerint jártak el, ma pedig a törökök teszik ugyanezt.

Quod si quis obiiciat puerille ac nugatorum esse, vetustate sepulta in lucem revocare velle: Respondebo ei, ut regna atque Imperia virtute militari beneque instituti exercitus viribus comparari, eadem etiam ratione conservari. Si tollas arma, removeas militem, disciplinam bellicam negligas, aut contemnas: necesse est regnum ibi, aut per se concidere, aut in praedam finitimis cedere. Patuit hoc olim in phalange Macedonum, in legionibus Romanorum, in Boemicis illis Matthiae Corvini veteranis: patet etiamnum in ordine Ianizarorum, quorum viribus et antea crevit Turcicum imperium et nunc maxima ex parte sufflaminatur. Sed horum omnium cardo in eo vertitur, ut ineatur ratio, qua ad copias continenter in finibus alendas atque militaribus exercitiis imbuendas sufficiens cogata pecunia. Etsi autem aliae quoque cogendae pecuniae rationes possunt honestae inveniri, tamen utile fuerit et Belgarum rationem imitari qui multis iam annis bellum cum Hispanis continuare valeant, et tam proceres, quam ditiores matronas ex cultus epularumque luxu in usum belli liberales sumptus decidere.

Quod si quis obiiciat, aureo nos homines piscaturos, si his contra Turcam rationibus bellum gesserimus: facile ei regeram difficilia esse, quae pulchra sint. Ubi enim sumptus ponemus rectius, quam ubi vitam ipsam impendere grave nobis videri non debet? Nautae saevientibus tempestatibus, malunt quamlibet pretiosarum rerum iacturam facere, quam vel naufragium pati, vel in periculum capitis venire.

Haud absimiliter medici, aliquot partes corporis amburere, aut referare non dubitant, modo totius corporis incolumitatem rediant. Ut olim sudor Anglicus et lues Gallica, novi (navi?) ac peregrini morbi novis etiam remediis sanabantur: ita cum ad reprimendum Turcarum impetum frustra his temporibus usitata adhibuerimus arma: ad aliam diligentioreque disciplinae rationem transire, novisque malis, nova remedia, medicorum exemplo applicare debemus.

Quamvis haec de militum delectu disciplinaque militari consilia minime sunt nova, sed vetera, et tam Persis, atque Macedonibus, quam Romanis, Turcisque hodie usitasissima.

Bár sugallnának az elmondottak más üdvös terveket is ezeken kívül — így például a török birodalom ellen több irányból egyszerre intézett heves támadást —, vagy elültetnék azt a gondolatot, hogy a háborút az ellenség területére kell áthelyezni.

Mert a török Scipio elgondolását utánozza azzal, hogy inkább mindig másutt harcol, mintsem otthon győzzék le: éppígy a keresztények számára is nagyon hasznos lenne, ha ugyanezt tennék. Hogy mennyire veszélyes dolog lehetőséget adni az ellenségnek arra, hogy saját hazánkban harcoljon ellenünk, azzal kapcsolatban a rómaiak például szolgálhatnak számunkra, akikre a gallok, Pyrrhus, Hannibal, a mi Attila-Totilánk és sokan mások mindaddig súlyos vereségeket mértek, míg inkább otthon várták be az ellenséget, ahelyett, hogy Scipio példájára az ellenséges területen próbálkozzanak. De nem akarván olyan lenni, mint Phormio, aki kioktatta Hannibált, vagy mint mondják, a disznó, amelyik Minervát tanította ki — hisz jómagam nem Mars, hanem Minerva tisztelője vagyok —, mondanivalómat be is rekesztem, s illendő lelki alázattal kérem és könyörgök Felségedhez és a többi méltányosan ítélő emberhez: fogadják kitüntető kegyükbe azt, amit jó lélekkel elmondtam, s ha valamit nem fogalmaztam volna meg elég tetszetősen, azt ne restelljék emberségük köpenyével befedni. Folytasd hát, Felséges Fejedelem, rád tekint az egész keresztény világ, folytasd rettenthetetlenül és bátran ezt a dicsőséggel teljes háborút, hárítsd el magadtól az ellenség ravasz édesgetését, szerezz magadnak kellő időben háborús szövetségeseket, küldj követeket a keresztény fejedelmek valamennyi országába, gyűjtsd serényen a hadsereget, a pénzt, s készíts elő mindent, ami szükséges egy ilyen háborúhoz. Mutasd meg: a keresztények vagy győznek, vagy dicsőséges halállal halnak meg, hogy az ellenség méltón megbűnhődjék szörnyű gáztetteiért és ereje meggyengüljön, hogy a keresztény országok, melyek már nem bíznak saját ügyükben, megerősödjenek, és noha ez utóbbi években szánalomra méltóan nyomorúságos állapotba kerültek, feltámadjon erejük; hogy az egykor lehanyatlottak újból felemelkedjenek, hogy a keresztény világ megmeneküljön, s megmeneküljön a pusztulástól az az irodalom, amely halhatatlanná teszi dicső tetteinket, s végül, ami a legnagyobb dolog: az istenfélelem és szentséges vallásunk maradjon meg eleven ragyogásában.

Possent his cum alia quaedam salutaria consilia suggeri, de Impero Turcico diversis ex partibus simul acerrimis bellis invadendo, tum de ratione belli in hosticum transferenda non pauca incultari.

Nam ut Turca Scipionis consilium imitatur, dum semper foris pugnare mavult, quam domi vinci: Ita Christianis quoquefacere utilissimum foret. Quam enim periculosum sit in patria hosti facultatem dare nobiscum pugnanti: exemplo nobis esse debent Romani, quos Galli, Pyrrhus, Annibal, Atilla noster Totila, multique alii maximis cladibus affecerunt, dum domi hostem praestolari, quam cum Scipione in hostico rem experiri mallent. Sed ne videar Phormio Annibalem, aut ut dicitur sus Minervam, praesertim ipse non Martis, sed Musarum cultor instruere: hic finem dicendi faciam, debita cum animi subiectione orans et obsecrans Serenitatem Tuam, et alios omnes aequi iudicii homines, ut haec bono a me animo profecta, illustri gratia excipere, et si quod minus decenter a me dictum fuisset, id totum humanitatis suae tallio obrepere non gravetur. Age ergo Serenissime Princeps, in quem totius Christiani Orbis oculi coniecti sunt, age, inquam, hoc bellum gloriae plenum, excelso animo continua, veteratorias hostium illecebras repudia, socios belli maturo satis tempore legatis in omnes Christianorum Principum regiones circummissis ascisce, militem, pecuniam, et omnia ad tantum bellum necessaria strennue compara, et vel Christianos vincere, vel gloriosae mortem oppetere doce, ut hostes poenam suis crudelissimis sceleribus dignam luant, et vires eorum atterantur, et ut Christianae regiones iam suis rebus diffidentes confirmentur, proximis hisce annis miserandum in modum afflictae erigantur viribus: olim perditae recuperentur: ut denique defendatur Orbis Christianus, bonae litterarum quae clarissima nostra facinora immortalitati consecrem, vindicentur ab interitu, denique quod maximum est, pietas et sanctissima nostra religio in suo vigore nitoreque conseruetur.

FINIS

Zusammenfassung

**Mihály Balázs—István Monok—András Varga; Ibolya Tar (übers.):
Ermunterungsrede von János Decsi Baranyai zum Kriege gegen die
Türken aus dem Jahre 1598**

Im Archiv der Jugoslawischen Akademie der Wissenschaften wurde schon vor Jahren ein interessanter Handschriftenband entdeckt, der neben mehreren unveröffentlichten historischen Werken auch eine unbekannte Rede von János Decsi Baranyai enthält. Diesmal wird diese in dem Frühjahr 1598 verfasste Schrift zum erstenmal — auch in ungarischer Fassung — publiziert. Die Herausgeber haben die Absicht, die historiographische Bedeutung des Werkes aufzuzeigen. Es kann für ein weiteres Beispiel der Rezeption der sg. wittenbergischen Geschichtsschreibung in Ungarn gehalten werden. Die auffallende Charakteristik der Rede betrifft den Optimismus in der Türkenfrage: es geht hier nicht mehr um die Bekehrung sondern um das Besiegen der Türken. Dieser Sieg bedarf aber wichtiger Voraussetzungen, unter denen die allerwichtigste die Vermeidung von Religionsstreitigkeiten sei. Es ist nicht auszuschliessen, dass diese Rede auch als Quelle dem Werke von Miklós Zrínyi *Afium* diene.